

Vondels Hecuba, Gebroeders en Maria Stuart aesthetisch-critisch beschouwd

<https://hdl.handle.net/1874/240408>

Sept. 19 Ma

Diss. UTRECHT 1886 D. C. NIJHOFF

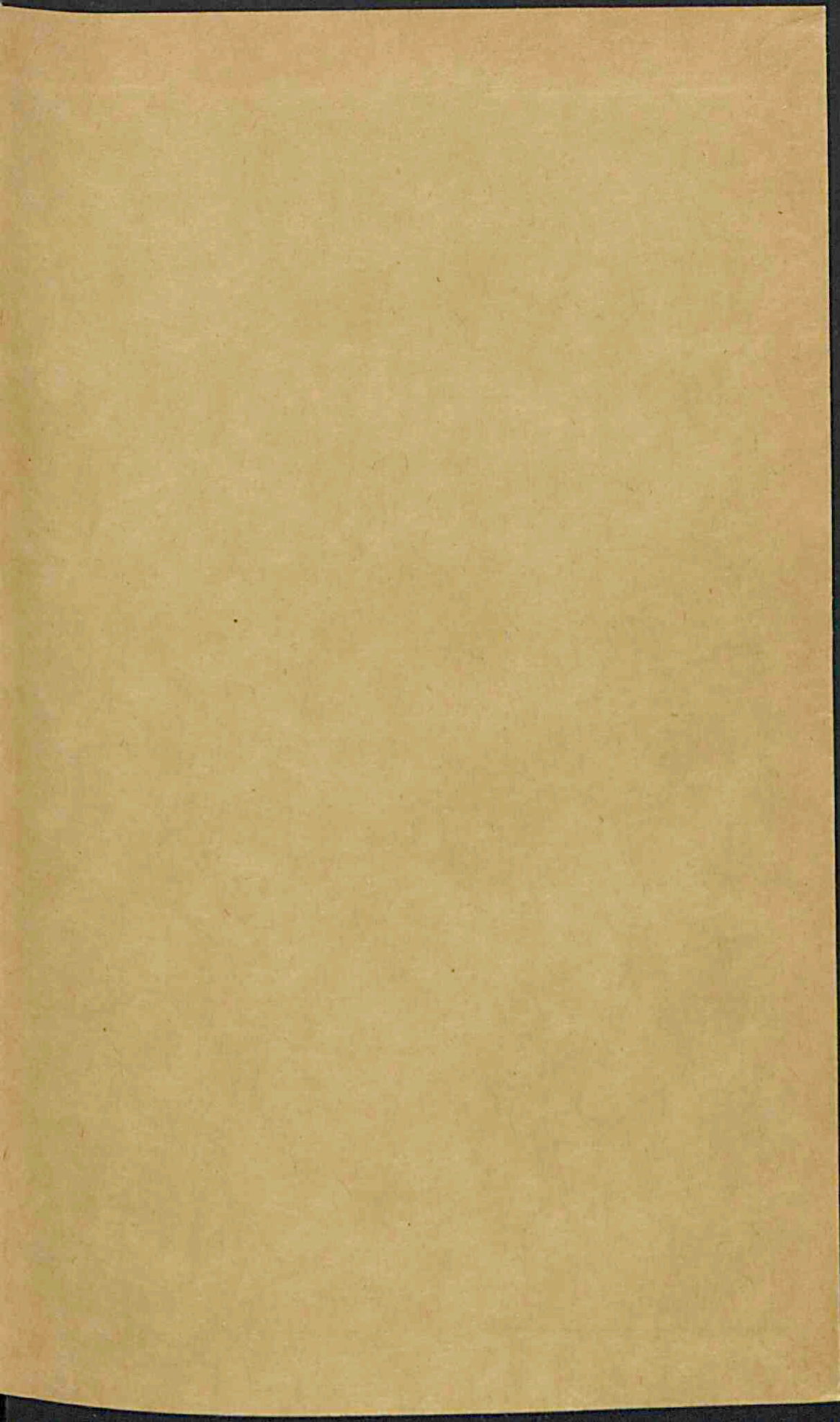
D. Ch. Nijhoff

VONDELS HECUBA, GEBROEDERS

EN

MARIA STUART

AESTHETISCH-CRITISCH BESCHOUWD.

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

3051 988 2

g. r. n. .

VONDELS HECUBA, GEBROEDERS

EN

MARIA STUART

AESTHETISCH-CRITISCH BESCHOUWD.

A 7w 192 1006

VONDELS HECUBA, GEBROEDERS

EN

MARIA STUART

AESTHETISCH-CRITISCH BESCHOUWD.

PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE,

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

Dr. J. A. WIJNNE,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN,

VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT

EN OP VOORDRACHT DER

LETTERKUNDIGE FACULTEIT

TE VERDEDIGEN

op Vrijdag 19 Maart 1886, des namiddags te 3 uur

DOOR

DIRK CHRISTIAAN NIJHOFF

geboren te GOUDA.

UTRECHT — J. L. BEIJERS — 1886.

.....
TYP. — P. A. GEURTS — NIJMEGEN.
.....

Het is mij eene behoefte, allen die mij met raad en daad in mijn studiën steunden, bij mijne bevordering tot doctor in de Nederlandsche letterkunde een woord van dank toe te spreken.

U allereerst, Hooggeleerde MOLTZER, Hooggeachte Promotor, die nagenoeg op hetzelfde tijdstip uw professoraat te Utrecht aanvaardde, toen ik het voornemen opvatte, mij nog eenmaal in de school der wetenschap nedertezetten. Onberekenbaar veel ben ik aan uwe leiding verplicht. Gij hebt mij geleerd, mijne letterkundige studiën, die mij steeds lief waren geweest, doch waarvan ik meer dan iemand de gebreken gevoelde, op breeder en vaster grondslagen te vestigen. Gij hebt mij warme belangstelling ingeboezemd voor onze vaderlandsche letteren en mij vooral bij de samenstelling van dit proefschrift eene hulpeaardigheid getoond, die voor mij onvergetelijk zal zijn. Waren wij elkander door onzen gemeenschappelijken studietijd te Leiden niet vreemd, de banden met U te Utrecht aangeknoopt, zullen onverbreekbaar zijn.

Ook U, Hooggeleerde WIJNNE, breng ik mijn oprechten dank voor uwe leiding van mijne historische studiën. Ik hoop nimmer te vergeten, wat ik verplicht ben aan uwe voorlichting op het gebied der algemeene zoowel als der vaderlandsche geschiedenis.

Steeds zal ik ook met groote erkentelijkheid aan U terugdenken, Hooggeleerde GAILLÉE. Uwe bijzondere studievakken zijn wel niet door mij als het gebied mijner werkzaamheid gekozen, maar gij hebt mij door uwe lessen toch zoovele blikken doen werpen in de diepere gronden der taalwetenschap, dat ik, overtuigd van den nauwen band tusschen taal- en letterkunde, uwe leiding steeds met dankbaarheid zal herdenken en hoop de beginselen uwer wetenschap nooit ontrouw te worden.

Ook aan U, Dr. VAN DE SANDE BAKHUIJZEN, Rector van het Gymnasium te Utrecht, een woord van dank! Niet alleen waart gij de eerste, die het denkbeeld in mij deedt rijpen, om den weg der academische studiën bij mijne beoefening der Nederlandsche taal- en letterkunde te volgen; maar steeds, wanneer ik U raad of voorlichting vroeg, waart gij bereid, voor mij een deel van uwen kostbaren tijd af te staan. Dat ik derhalve aan het einde mijner studiën uwer gedenk, is niet anders dan een diepgevoelde verplichting.

Vrienden maakte ik gedurende mijn tweeden academischen studietijd natuurlijk niet vele meer. Doch dat ik U, waarde LOGEMAN, cand. in de Ned. lett., heb leeren kennen, dat verheugt mij ten hoogste. Op uwe vriendschap ben ik in den waren zin des woords trotsch. Dank voor uwe veelvuldige diensten. Met uw grondige taalkennis hebt gij mij steeds ter zijde gestaan. De band met U op ouder leeftijd gesloten, zal, zooals ik hoop, steeds ons blijven verbinden.

Aan de Heeren Dr. CAMPBELL, TIELE, Dr. DU RIEU, Dr. WIJNMALEN, Dr. KNUTTEL, BALFOORT e. a., die mij den toegang tot de Haagsche, Utrechtsche en Leidsche bibliotheken zoo gemakkelijk maakten, breng ik mijn hartelijken dank.

En hiermede neem ik niet alleen van de Academie te Utrecht, maar ook van Utrecht zelf en van mijne vele vrienden daar ter plaatse afscheid.

»Scribis aeternitati." Deze woorden van Gerard Vossius aan Joost van den Vondel worden van eeuw tot eeuw steeds meer bewaarheid. Zij blijken den Amsterdamschen Hoogleeraar niet in de pen te zijn gegeven uit »vleilusts ijdelheen" ¹⁾, noch uit erkentelijkheid voor de opdracht der Gebroeders, waarmede Vondel hem had vereerd, maar bewijzen veeleer dat de beroemde schrijver van de *Institutiones poeticae* werkelijk een groot kunstkenner was, die met scherp blik het duurzame van het vergankelijke wist te onderscheiden. Zonder twijfel, Vondels sterre is in den loop der eeuwen nu en dan wel verbleekt; maar wanneer er aan Shakespeare's miskennen gedacht wordt, kan dit niemand bevreemden. Nooit heeft het echter geheel ontbroken aan oprechte vereerders van zijn onsterfelijke werken. Van Effen moge eerst in het *Journal littéraire* ²⁾ en daarna in zijn *Hollandschen Spectator* ³⁾ Vondels roem

¹⁾ Woorden van Vondel aan het slot van zijn *Roskam*.

²⁾ Janv. et Févr. 1714.

³⁾ 25 Jan. 1732. Wel spreekt van Effen daar van den grooten Vondel, en van heerlijke blijken van zijn milden dichtgeest in eenige zijner treurspelen; doch tevens beweert hij, dat Vondel geen denkbeeld gehad heeft van de tooneelwetten en verheft hij N. B. Rotgans' treurspelen boven de zijne.

getracht hebben te verkleinen, de naam van Huydecoper alleen reeds strekt ten bewijze, dat in den aanvang der 18de eeuw door de bevoegde kenners Vondels dichtelijk genie op den hoogsten prijs werd geschat. Immers deze beoordeelaar van den dichter schreef in de voorrede van zijne Aanmerkingen op Vondels Herscheppingen van Ovidius, deze onvergetelijke woorden: »dat hij hem met de uiterste strengheid mocht berispen, omdat hij onmachtig was, ofschoon hij den wil had, een enkele straal van die schitterende zon te verduisteren" ¹⁾.

Merkwaardige bewijzen van Vondels vereering in de 18de eeuw voert ook Dr. Penon ²⁾ aan uit de Nederduitsche en Latijnsche Keurdichten en met juistheid wijst hij er op, dat men Vondels lessen en werken begon te vergeten, toen men »het Fransch gebroedt" aanving te vereeren en na te volgen. Doch Hieronymus van Alphen ³⁾, die ook een oog had voor Duitsche letterkunde, bleef getuigenis afleggen van zijne bewondering van den grootsten Nederlandschen dichter, en Cornelis Loots ⁴⁾, wiens sluimerende dichtgeest door de lezing van Vondels Palamedes en Hekeldichten was ontwaakt, zong hem deze woorden toe:

Gij Vondel! gij als held en gids
 Nog nooit vervangen aan de spits
 Van Neerlands dichttenscharen;
 Gij door geen ander legerhoofd
 Ooit afgelost, van staf beroofd,
 Door geen nog te evenaren.

¹⁾ Proeve van Taal- en Dichtkunde. Uitg. van Lelyveld. Dl. I. Voorrede. bl. XXXII.

²⁾ Beschouwing van Vondels hekeldichten. bl. 117, 118.

³⁾ Theorie der schoone kunsten en wetensch. Uit het Hoogd. van F. J. Riedel met bijv. aant. en inl. door H. van Alphen. Zie o. a. Inl. bl. XIV. en vgl. verder II. bl. 156, 160, 208, 219 vlgd. enz.

⁴⁾ 1765—1834.

.
 Gij, uit u zelf geweldige bron!
 Door eigen gloed verlichte zon!
 Gij rijke en welige ader,
 Waaruit al 't schoone is voortgevloeid,
 Dat Neerlands dreven nog besproeit,
 Gij, zijner dichtren vader!

Hoevele stemmen er ook in de 18de eeuw ten gunste van Vondel zijn opgegaan, bij de vereering der 19de kan die der 18de niet halen. Vooral sedert 1840 ongeveer zijn er twee bewegingen in het letterkundig leven van ons volk waar te nemen, die beide Vondel, als Nederlands grootsten dichter betreffen: de zuivere letterkundige die aanvangt met Bakhuizen van den Brink en Potgieter en die door van Lennep, Beets e. a. in hunne critische geschriften is gevolgd. De tweede, die ik op het oog heb, is de Katholiek-letterkundige vereering van Vondel, waarvan Alberdingk Thijm, Allard, Brouwers, de Rijk en Schaepman, de uitstekende vertegenwoordigers zijn.

Ook van andere zijde wordt weder den dichter de eer toegebracht, die hem rechtmatig toekomt.

Busken Huet, vroeger ¹⁾ waarlijk niet van groote ingenomenheid met hem verdacht, brengt hem thans in zijn Land van Rembrand ²⁾ de grootste hulde, zeggende: »Hij is een der dichters geweest aan welke binnen zijn eigen landpalen, van het eene geslacht op het andere, zoo vaak de standaard der kunst onzichtbaar wordt of te zeer daalt, een volk zich weder kan oprichten». Dit zeer waardeerend woord uit Parijs is dezer dagen nog overtroffen door een oordeel uit Londen, in het hoogst merkwaardig werk

¹⁾ Litt. Fantas. Dl. I.

²⁾ Dl. II. 2. bl. 253.

van George Edmundson: Milton and Vondel, ¹⁾ een werk dat o. a. ook dezen lof aan den grooten dichter geeft ²⁾:

»Had the literary language which he created, and whose resources he wielded with such consummate ease and prodigal power, retained to our own times its shortlived inspiration, there can be but little doubt the name of Vondel would now have not a provincial but a world-wide reputation.»

Moge ook dit proefschrift de blijken dragen van vereering van den grooten dichter en tevens een steen aanbrengen voor dien Vondeltempel, die in onze dagen door landgenoot en vreemdeling wordt gesticht.

Wat mij bijzonder dreef tot eene beschouwing van enkele treurspelen van Vondel, was het feit, dat verscheidene zijner beoordeelaars van den laatsten tijd, in het zoeken naar allerlei bijbedoelingen in Vondels werken te ver zijn gegaan. Naar mijn inzicht geschiedde dit ten onrechte en zeer tot schade van zijn dichterroem. Ik heb hier inzonderheid het oog op den kortelings ontslapen prof. Jonckbloet en op Dr. J. te Winkel. Wat den eerste aangaat, aarzel ik niet te zeggen, dat, ook bij gereede erkenning van de verdiensten van dien geleerde ten opzichte onzer letteren, hij naar mijne meening niet beschouwd mag worden als een betrouwbaar leidsman bij de Vondel-critiek. Zijne dorre behandeling van Vondel als dramatisch dichter ³⁾ kan niemand, die eenigszins in des dichters werken is doorgedrongen, bevredigen. Veel hooger staat in mijne schatting de geleerde monografie van Dr. te Winkel: Vondel als treur-

¹⁾ London. 1885.

²⁾ pag. 162.

³⁾ Gesch. der Ned. Lett. Dl. IV. 3e Uitg. bl. 209—326.

speldichter ¹⁾. Doch beide maken zich, naar mijne zienswijze, aan deze fout schuldig, dat zij, niet alleen in de Palamedes maar nog in eenige andere treurspelen van Vondel eene bepaalde strekking vinden en ze rangschikken onder de soort: het politiek-kerkelijk drama. Vooral denk ik hier aan prof. Jonckbloets beweren Dl. III bl. 271—73 en passim in het vierde deel, en aan hetgeen Dr. te Winkel schrijft op bl. 261—70 van zijn aangehaald werk. Uit de treurspelen van Vondel, door beide schrijvers als politiek-kerkelijke drama's beschouwd, wil ik in dit proefschrift een drietal gaan behandelen: de Amsterdamsche Hecuba, de Gebroeders en de Maria Stuart.

Vooraf wil ik aan de hand van Vischer een onderzoek instellen naar het eigenlijk wezen van de strekkings-poëzie, ²⁾ daarna achtereenvolgens de drie genoemde stukken bespreken.

Kom ik bij de behandeling dier stukken tot de slotsom dat zij niet te brengen zijn tot de strekkings-poëzie, mogelijk kan dan mijne beschouwing zijdelings eenig meer licht werpen ook op andere werken van den dichter en misschien deze studie als een voorarbeid gelden van een nog veel gewichtiger vraagstuk op het gebied der Vondel-critiek.

Dit proefschrift heeft derhalve hoofdzakelijk eene polemische strekking. Moge het ook iets positiefs bijdragen tot onze kennis van Vondels kunstontwikkeling!

¹⁾ Bladzijden uit de Gesch. der Ned. Lett. 2de stuk. Haarlem. 1881.

²⁾ Tot heden werd het woord *tendens* algemeen gebruikt. Ik heb dit woord vervangen, ook in enkele samenstellingen, door *strekking*, zoodat er in het vervolg gesproken wordt van strekkings-poëzie.

I.

Door wien zouden wij ons, waar het op aesthetische bepalingen aankomt, beter kunnen laten leiden dan door den aestheticus Vischer? Deze zegt ¹⁾ het volgende omtrent de strekkings-poëzie: »Al het schoone heeft strekking en moet

¹⁾ Bd. II. S. 524 zijner Aesthetik. „Alles Schöne hat Tendenz und musz Tendenz haben, und alles Schöne wird durch Tendenz aufgehoben. Diese Antinomie löst sich einfach, wenn wir im ersten Satze unter Tendenz verstehen die im Stoffe selbst immanent wirkliche Idee, dann die Phantasie, wie sie unabsichtlich ihrem grossen Instinct folgend, diesen Stoff so umbildet dass aus der umgeschmelzten Form diese Idee von selbst jedes Herz packend hervorspringt, wenn wir dabei, wie wir müssen, jene ächte Phantasie voraussetzen, welche durchdrungen von dem was mächtig im Jahrhundert waltet und alle Gemüther bewegt, eben von den Stoffen zum Schaffen entzündet wird, worein sie den Geist ihrer Zeit niederlegen kann, niederlegen ohne eine von der reinen Formthätigkeit gesonderte Absicht, ohne ein darauf ausdrücklich gerichtetes Wissen und Wollen; wenn wir dagegen unter Tendenz im zweiten Satze diese gesonderte Absicht, dieses ausdrückliche Wissen und Wollen verstehen, dass nothwendig die Elemente Idee und Bild zersetzt, einen Stoff als Mittel ergreift, um durch ihn im Sinne einer bestimmten Idee auf die Zeit zu wirken, diese ausspricht, statt sie als unsichtbaren Geist durch den Körper ihrer Stoffen zu führen, und so mit der Ausdrücklichkeit des Denkens und Wollens, mit der Unruhe des stoffartigen Interesses den Zuschauer ansteckt.“

strekking hebben; maar ook wordt al het schoone door strekking te niet gedaan. Deze schijnbare tegenstrijdigheid wordt op eene eenvoudige wijze opgelost, wanneer wij in den eersten zin onder strekking de in de stof berustende werkelijke gedachte verstaan en tevens de verbeelding, zooals zij, haar machtig instinct volgende, die stof zoodanig verwerkt, dat de gedachte uit den omgeschapen vorm, alle harten veroverend, te voorschijn treedt. Wij moeten ons daarbij die echte verbeelding voorstellen die, doordrongen van datgeen wat onze eeuw geheel beheerscht en alle gemeederen in beweging brengt, juist door die stoffen tot scheppen wordt genoopt, waarin zij den geest haars tijds kan nederleggen, nederleggen zonder eenige andere bedoeling dan die haar tot scheppen drong, zonder een willen en weten dat daarop uitdrukkelijk zou zijn gericht.

»Daarentegen moeten wij onder strekking in den tweeden zin die afzonderlijke bedoeling, dat willen en weten verstaan, dat noodzakelijk de bestanddeelen, gedachte en beeld, van elkander scheidt; eene bedoeling, die een stof als middel aangrijpt om daardoor in den geest eener bepaalde gedachte op den tijd te werken; die deze gedachte uitsprekt in plaats van daarmede de stoffen als met een onzichtbaren geest te bezielen, en die daardoor den toeschouwer een bepaald opzet verraadts en bij hem een onrustige belangstelling in de stof verwekt.»

Zeer juist wordt in deze woorden door Vischer het eigenlijk kenmerk van de strekkings-poëzie beschreven. Om met korte woorden zijn gedachte te herhalen: Al het schoone moet strekking hebben en heeft dat ook. Het komt er maar op aan wat wij onder strekking verstaan. Is dit de in de stof zelf berustende gedachte, die door de verbeelding zonder eenige bijbedoeling in dichterlijken vorm

is gegoten, dan is zulk een strekkings-poëzie de ware en echte; worden echter, tengevolge van een bijzonder doel, de bestanddeelen, gedachte en beeld, gescheiden, worden de stoffen alleen aangegrepen, als middel om in den geest van een bepaald denkbeeld op den tijd te werken, dan wordt het schoone geheel door de strekking vernietigd.

Het behoeft daarom geen betoog dat alle strekkings-poëzie in de tweede beteekenis van dit woord tot een lager orde van poëzie behoort, zoo zij al met dien naam kan worden bestempeld; en het strekt derhalve waarlijk niet tot verhooging van iemands dichteroom, wanneer men de voortbrengselen van een dichter als stukken met een bepaalde strekking kenmerkt. En toch — al handhaaft Vischer ook met reden het volstrekte recht der kunst en al spreekt hij het als een axioma uit, dat, »die Kunst als die Wirklichkeit des Schönen keinen Zweck ausserhalb ihrer selbst hat" ¹⁾, toch is hij te zeer overtuigd van, de »reichverschlungene Wechselbeziehung" ²⁾ tusschen het leven en de poëzie, dan dat hij niet zou dulden dat de kunst haar eigen gebied nu en dan vrijwillig verliet en, gelijk hij het uitdrukt, »auszer-aesthetischen Thätigkeiten ihre Formgebung," zou leenen. »Das ganze Leben wäre barbarisch ohne dieses vermittelnde Band zwischen ihm und der Kunst." ³⁾.

¹⁾ Vischer. Aesthetik. III, S. 167.

²⁾ Ib.

³⁾ Ib. Men vergelijkte hierbij nog wat Vischer zegt Bd. I. S. 155: „De strekking behoort niet tot de kunst. Zij deelt aan de door haar voorgestelde werkelijkheid het onrustige van het zedelijk standpunt mede.

(Die Tendenz gehört nicht in die Kunst. Sie zieht die dargestellte Wirklichkeit in die Unruhe des ethischen Standpunkts").

Doch ook hetgeen hij elders (Dl. I. bl. 197.) zegt: Het schijnt hard ook van het schoone de zedelijke belangstelling uit te sluiten, vooral in onzen tijd, waarin alles een strekking schijnt te moeten hebben, waarin

Welk een opruiming zou er niet in de letterkunde aller volken gehouden, hoeveel banvonnissen zouden er niet uitgesproken moeten worden, zoo alle gedichten met eene strekking in naam van het schoone verwijderd en zonder genade prijsgegeven moesten worden. De pastoor uit den Don Quichotte zou het in dit geval nog drukker hebben dan in zijn tijd. Als »anhängende Kunst" ruimt dan ook Vischer in zijn Aesthetik aan de strekkings-poëzie een bescheidene plaats in. Hij gaat zelfs verder en wijst haar in de volgende bewoordingen den noodzakelijken rang aan, dien zij in de geschiedenis der dichtkunst inneemt.

»Deze alles vernietigende opzettelijke bedoeling is met eenen ontevreden geest, zooals in onzen tijd dikwijls voorkomt, ten nauwste verbonden; alles wat nu nog een zaak van overweging en onderzoek moet heeten en nog niet verwezenlijkt is, kan misschien eerst door eene groote krachtige beweging in een blijvenden toestand geraken, tot natuur en werkelijk-

men begonnen is, de onmiddellijke opwekking van geestdrift voor sociale en politieke vernieuwing des levens voor een bewijs van kunst te houden. Maar dit zijn teekenen van een tijd van gisting; een' tijd, die niet tot het schoone maar tot handelen geroepen is. Er bestaat echter nog een ander standpunt, dan het streng aesthetische en wel het historische. Van dit standpunt zijn werken met eene strekking en de belangstelling, die zij wekken, geheel anders en gunstiger te beoordeelen dan van het vorige.

(Es scheint hart auch das sittliche Interesse vom Schönen auszuschlieszen besonders in unserer tendenz-mässigen Zeit, wo man angefangen die unmittelbare Erregung einer Begeisterung für sociale und politische Erneuerung des Lebens für die Probe der Kunst zu halten. Allein dies ist das Zeichen einer gährenden Epoche, welche zunächst nicht zum Schönen sondern zum Handeln berufen ist. Es gibt jedoch noch einen andern, als den streng aesthetischen Standpunkt: den historischen und von diesen aus sind tendenz-mässige Werke und das Interesse das sie erregen, ganz anders und gunstiger zu beurtheilen als von jenem).

heid worden; eerst dan zijn eenvoud en bezieling weer mogelijk ¹⁾).

Vischer heeft daarmede in de eerste plaats het oog op de strekkings-poëzie in het Duitschland zijner dagen, vertegenwoordigd door Gutzkow, Spielhagen e. a., die teleurgesteld door de werkelijkheid, de poëzie in het strijdperk brachten, die ontmoedigd door bittere ervaringen en bij gemis van een gezonden toestand door hunne kunst uitdrukking trachten te geven aan de tallooze gewaarwordingen, door een toestand van strijd opgewekt.

Is het niet of de schrijver die woorden gebezigd heeft met het oog op ons vaderland in de eerste dertig jaren der 17de eeuw? Zonder overdrijving kan beweerd worden, dat Duitschland tweehonderd jaar later eerst dat tijdperk van worsteling, innerlijken strijd en onderzoek heeft doorleefd, die vroeger het deel waren van onze voorvaderen. Coster, Hooft, Bredero en Vondel waren toen onze »Sturm- und Drangmänner" en zij konden niet anders dan midden in den heftigen strijd op politiek en kerkelijk gebied stukken met een bepaalde strekking schrijven. Ook Vondel deed dit; zijn Palamedes van 1625 kan ten bewijze strekken. Doch toen allengs de horizon van ons staatkundig en godsdienstig leven helderder begon te worden, konden mogelijk minder begaafden op het gebied der kunst zulke stukken blijven leveren. Coster, die niet met aanleg voor hoogere kunst was bedeeft, had althans de zelfbeheersching te zwijgen. Vondel daarentegen, de geboren dichter, zocht

¹⁾ Ib. II. S. 524. „Diese zersetzende Absichtlichkeit ist von einer unzufrieden strebender Zeit wie die unsrige gar nicht zu trennen. Alles was jetzt Reflexion, Discussion, Kritik, unverwirklichter Zweck ist, muss erst durch eine grosse reale Bewegung Zustand, Sein, Natur, Wirklichkeit geworden sein, dann ist wieder Naïvität, Instinct möglich."

roemrijker banen. Het tijdperk van worsteling was voorbij; ten gevolge van eene groote krachtige beweging, was al wat voorheen een zaak van overweging en onderzoek was geweest, werkelijkheid geworden. Eenvoud en bezieling waren weder mogelijk, eene classieke poëzie kon weer bestaan. En sedert wierp de groote dichtsterlijke geest van Vondel zich op alle stoffen en alle vormen van poëzie, stortte hij in zijne lyrische, epische en dramatische gedichten zijn geheele zieleleven uit, terwijl hij uit de meest verschillende onderwerpen van historischen, mythologischen en bespiegelenden aard de stoffen zijner zangen koos. Uit het worsteltijdperk was onze classieke dichtkunst geboren.

Welk een oneindige rijkdom van schakeeringen en kleuren in karakters en toestanden heeft zijn dichtsterlijk oog in de meest verschillende en uiteenloopende stoffen niet aanschouwd! Zij werden niet langer als middelen door hem aangegrepen, ten einde in den geest van een daaraan vreemd denkbeeld op zijn tijd te werken. Zij waren hem op zich zelf genoeg. De denkbeelden, daarin berustende, waren op zich zelf zoo rijk, zoo onuitputtelijk, dat de dichtster het niet noodig had, een gedachtenwereld, vreemd daaraan, er mede te verbinden.

Zonder eenigen twijfel: ook deze schoone voortbrengselen zijner poëzie hadden eene strekking en moesten die hebben; doch het was niet meer dezelfde, welke in het eerste vierdedeel der eeuw door de geweldige spanning, waarin staatkunde en godsdienst in ons vaderland verkeerden, zich in de eerste werken van den dichtster openbaarde, maar die strekking wier levensvoorwaarde de echte, ware verbeelding was, die, doordrongen van al, wat machtig in de eeuw werkte en alle gemoederen in beweging bracht, door de

stoffen zelve tot scheppen werd ontvlamd. Beets zegt terecht in zijn gesprek met Vondel ¹⁾: »Zeg mij, of dat dicht gedrang van personen en dingen, of die schielijke opvolging van merkwaardige gebeurtenissen, die gedurige verandering van treffende tooneelen, die veelvuldige ontwikkeling van deugden, krachten, gaven, bekwaamheden, karakters, die heete strijd en wedstrijd op allerlei gebied, u niet tot dichter hebben gemaakt. O, gewisselijk het maakte den dichter en den leerdichter niet alleen, maar ook den treurspeldichter.... Want een groote tijd maakt een grooten geest, vaardiger, grooter, bekwamer; verdubbelt zijn leven door de vermenigvuldiging zijner gedachten en gewaarwordingen, ontvlamt, loutert, sterkt zijn gevoel; verheft zijn vlucht en zijn moed; breidt zijn blik uit, stoffeert zijn verbeelding, kleurt en bezielt hare wereld, en dient hem nog uit haren schat, waar hij de wereld zijns tijds bij de wereld zijner verbeelding meent, maar niet vermag te ontvluchten.»

Geheel in strijd met het steeds naar hooger strevend kunstenaarskarakter van Vondel ware het geweest, zoo hij altijd door stukken met eene strekking had geschreven in de lagere beteekenis des woords. Nogmaals, Vondel stond daartoe te hoog. Voorheen mocht hij eveneens op dit altaar des tijds hebben geofferd, sinds zijn geest hooger vlucht nam en zijn kunstenaarsoog meer en meer werd gescherpt, sinds bezielde hij elke stof, hoe weinig ook gewild door zijne of onze eeuw, alleen door den rijkdom zijner verbeelding.

Bij de vraag naar het eigenaardig karakter der strekkingspoëzie doet zich nog deze andere op, of men door het wer-

¹⁾ bl. 41.

kelijk voorkomen van enkele toespelingen reeds een gedicht een stuk met bepaalde strekking mag noemen. Naar onze meening volstrekt niet. Het ligt immers in den aard der zaak, dat de dichter, ook waar hij zich geheel zuiver bij de stof bepaalt, toch nu en dan in de ontwikkeling van dramatische karakters en toestanden zich toevallig levendig te binnen kan brengen feiten en omstandigheden, door hem zelf beleefd, die een diepen indruk op zijn gemoed hebben gemaakt en die hij, waar een punt van aanraking bestaat, vrijelijk te pas brengen kan, ook zonder dat daarom nog zijn kunstwerk behoeft te worden veroordeeld.

Vischer drukt deze waarheid in dezer voege uit ¹⁾: »Krachtens haar innerlijk wezen kunnen in de scheppende fantasie, zonder de eenheid van gedachte en beeld te schaden, deze beide bestanddeelen betrekkelijk gescheiden voorkomen. Waar zij vergelijkt, daar kan zij ook in een beeld een gedachte leggen, die daarin oorspronkelijk niet te vinden is.» En hij ontwikkelt deze gedachte o. a. in de volgende bewoordingen ²⁾: »De symboliseerende, allegoriseerende dichtkunst legt een denkbeeld van den dichter in een zekere stof, die eigenlijk een andere gedachte tot inhoud

¹⁾ Vischer, Aesthetik. II, S. 383, § 405. „In der dichtenden Phantasie tritt vermöge der Innerlichkeit ihrer ganzen Gestaltung, unbeschadet der Grund-Einheit von Idee und Bild im Ganzen des aesthetischen Körpers, eine relative Trennbarkeit dieser Elemente ein; sie kann als vergleichende auch eine fremde Idee in ein fremdes Bild legen.“

²⁾ „Die symbolisirende, allegorisirende Phantasie legt eine Idee des Subjects in den Körper irgend eines Stoffes, der eigentlich eine andere Idee zur Seele hat, hinüber; sie thut dies *ungestander Maszen*.... Die vergleichung thut zwar ebendies, aber gestandener Maszen, und ist, wenn sie nur nicht das aesthetische Ganze zu sein behauptet, sondern in einem wahrhaft schönen Ganzen *unterwegs mitunter* als Mittel vorkommt, be-rechtigt.“

heeft. Zij doet dit zonder maat te houden. De vergelijking doet dit wel is waar ook, maar binnen zekere grenzen en zij is daartoe gerechtigd, als zij maar niet beweert, het aesthetisch geheel te zijn, maar slechts in het voorbijgaan als middel voorkomt, om een waarlijk schoon geheel glans en luister bij te zetten."

Derhalve niet op grond van voorbijgaande toespelingen, niet op grond van vergelijkingen met mate aangebracht, die het aesthetisch geheel niet schaden, mag men reeds aanstonds besluiten tot eene kenschetsing van een stuk als een voortbrengsel der strekkings-poëzie.

Nemen wij een voorbeeld uit de dramatische voortbrengselen van Vondel en wel uit de Samson, waar ter loops, te midden van de ontwikkeling der eigenlijke gedachte en in geen deele tot haar schade, een gesprek tusschen den vorst en de vorstin van Gaza en wederom tusschen de vorstin van Gaza en den aartspriester van Dagon's tempel, wordt ingelascht, waarbij zonder eenigen twijfel Vondels eigene ervaringen uit den strijd der geestelijken tegen het tooneel den dichter door den geest speelden. Onverstandig wie op grond van deze blijkbare toespeling nu aanstonds gereed zou zijn met dit vonnis over de Samson: strekkings-poëzie.

Ik wil dat gedeelte mijnen lezers te binnen brengen. Het wordt aangetroffen in het 1ste en 2de tooneel van het 3de bedrijf en is een Shakespeare waardig ¹⁾.

Na eene lofrede op het tooneelspel, eenig schoon en in keur van verzen, waarin o. a. de woorden voorkomen:

Tooneelspel wordt alleen door domme kracht misprezen,
Die recht noch reden volgt,

¹⁾ Vgl. Hamlet, 3de bedrijf, 2de tooneel.

wijst de vorst zijne gemalin op het vooroordeel van de zijde der priesterschap tegen het tooneel.

Hier valt eerst zwaarigheid. Het priesterschap verstaat
Niet licht tot nieuwigheid en steunt op oude zeden.

VORSTIN.

In alle hoven wordt tooneelspel wel geleden.

VORST.

Tooneelspel in een kerk en van een blinden Jood?

VORSTIN.

Of Dagonist of Jode, is dit geschil zoo groot,
Wie speelt, of waar men speelt?

VORST

Men mag geen kerk ontwijden.

Geloof, het priesterschap van Dagon zal 't niet lijden,
En minst van een Hebreë, die door zijn nieuwe wet
Den ouden godsdienst van den Filistijn besmet,

welke laatste woorden van den vorst straks door den aarts-
priester worden herhaald; als de vorstin tot hem heeft gezegd:

De vorst van Gaza liet tot Samsons spel zijn hof
Te leenen; maar men wenscht dit in de kerk t' aanschouwen,

luidt het antwoord kort en bondig:

Daar staat geen speeltooneel....

iets verder nog aangevuld door deze gedachte:

Wij wenschten, dat het alle ons priesters eerst verstonden
De nauwgezette staen, als aan een stroo gebonden.

Dit een en ander had Vondel niet zoo aanschouwelijk
kunnen beschrijven, zoo hij niet zelf van de zijde der
geestelijkheid tegenkanting met zijne tooneelspelen onder-

vonden had. Mag men nu enkel op dien grond zijn »Samson» tot die tooneelstukken rekenen, waarin eene bepaalde strekking schuilt? ¹⁾

Dit is een voorbeeld uit velen. Dergelijke toespelingen zijn in Vondel drama's meer te vinden, doch hij brengt geheel in het voorbijgaan zijne ervaringen te pas; nergens zoo, dat zij schade doen aan het geheel ²⁾.

Ik zal herhaaldelijk gelegenheid hebben, op dergelijke zeer doorzichtbare toespelingen te wijzen; doch aesthetisch zijn deze volkomen te verdedigen, ook bij erkenning van het geheel objectieve karakter van zijne treurspelen.

¹⁾ Dr. Te Winkel, (Zie bladz. 267—69 van zijn geschrift) houdt het er voor dat Vondel daarin wraak nam op de predikanten; doch hij noemt het slechts ten deele een hekelspel van persoonlijken aard. Zeker wel was dit stuk van persoonlijken aard, maar in den zin van Edmundson die er (p. 164) terecht van zegt: The choice of subject was dictated by the poet's sense of the analogy between his own fallen condition and that of the Jewish hero.

²⁾ Niemand heeft ooit de Athalie van Racine een stuk met bijbedoeling genoemd. De dichter bleef ook nog 6 jaren daarna de bescherming van Lodewijk XIV genieten. Eerst zijn geschrift over de ellende van het volk bracht hem in ongenade. Toch komen in het 4de bedrijf, 3de tooneel, waar de hooge priester Joad den jongen Joas voorspelt, wat hij binnen kort zal aanschouwen, als hij koning zal zijn, deze snijdende woorden voor:

De l'absolu pouvoir vous ignorez l'ivresse
Et des lâches flatteurs la voix enchanteresse.
Bientôt ils vous diront que les plus saintes lois
Maitresses du vil peuple, obéissent aux rois:
Qu'un roi n'a d'autre frein que sa volonté même;
Qu'il doit immoler tout à sa grandeur suprême.
Qu'aux larmes, au travail le peuple est condamné
Et d'un sceptre de fer veût être gouverné. etc.

Deze en meer regels van Racine staan op één lijn met de bovenbedoelde zijdelingsche toespelingen van Vondel.

Nog zij er op gewezen, dat dikwijls jacht op schijnbare toespelingen gemaakt wordt, terwijl het meestal later blijkt, dat men slechts een eigen geliefkoosd denkbeeld in de woorden des dichters heeft meenen terug te vinden.

Er is een kostelijk spreekwoord in onze taal, dat daarop toepasselijk is: »Er is meer gelijk dan eigen.” Gelijkvormigheid in toestanden, in uitdrukkingen mag nooit tot kwaad vermoeden leiden. Indien een woord, een uitdrukking, een toestand uit de stof zelf kan verklaard worden, dan bestaat er niet het minste recht, om den dichter van bijoogmerken te beschuldigen.

Vondel verdedigt zich zelf tegen valsche uitlegging zijner woorden in de opdracht van zijn Leeuwendalers, een stuk, dat ongetwijfeld allegorische beteekenis had met het oog op den Munsterschen vrede, op de volgende wijze: »Honighbyen zullen uit deze bloemen niet dan honigh en necktar suighen. Indien by ongheval een spinnekop hier venyn uit trecke, het komt bij haeren aert, niet by de bloem toe.... Wie hier te diep in versinckt en neuswys in alle personaedjen, vaerzen en woorden, geheimenissen zoekt, zal ze er niet in vinden.” En verhaalt Brandt in zijn Leven van Vondel niet bovendien dat de dichter der *Messalina* 1638 »bemerkende hoe, op een onschuldig zeggen van hem, eenige domme tooneelspelers in hunne drinkgelagen tegen elkander zeiden: »Zou dit spel soms op den Prins slaan?” verbaast stond, zijn onnozelen misslagh merkte en vreesde, dat uit zulk een dwaze praat en misduidinge, *die op geen schijn* van waarheid rustte, nochtans iet quaadts tot zijn nadeel moght komen t' ontstaan; dewyl men het beste kan verdraayen en uit alle bloemen vergift zuigen?” ¹⁾

¹⁾ Brandt, Leven van Vondel. Uitg. Verwijs. bl. 55—57.

Vondel doemde daarop zijn Messalina ten vure.

Strekt zijn duidelijk woord aangaande de Leeuwendalers en zijn zelfverloochenende daad met de Messalina niet tot ernstige waarschuwing voor allen, die er steeds op uit zijn Vondel bedoelingen toetekennen, die hij nooit gehad heeft?

En hiermede acht ik genoeg over de algemeene strekking van dit proefschrift gezegd te hebben, om thans in bijzonderheden de reeds genoemde tooneelstukken van den dichter nategaan.

Wij openen de rij met de *Amsterdamsche Hecuba*.

II.

Oogenschijnlijk zou er veel te zeggen zijn voor de meening, dat de Amsterdamsche Hecuba tot het politiek kerkelijk drama behoort.

Het was toch het worsteltijdperk uit Vondels leven, waarin dat stuk door hem werd vervaardigd. Zijn Palamedes dichtte hij in denzelfden tijd. Geheel onder den indruk van de gruwelen, die in Holland onder godsdienstschijn waren gepleegd, verkeerde Vondel in het jaar 1625. Waarom zou hij dan niet in een tegenbeeld van de Palamedes (waarin hij de staatkundige zijde van het vraagstuk dramatiseerde) op de godsdienstige zijde daarvan in zijn »Hecuba» hebben mogen wijzen? Zou dit niet te verwachten zijn geweest? Misschien had er wel in die dagen eene kloeke Amsterdamsche vrouw geleefd, die evenals Priamus' echtgenoot onder het mom van godsdienst tot het uiterste mishandeld was. De geschiedenis verhaalt immers van een Brecht Proosten en Lysbeth Philip en zoovele andere, die in haar uiterlijk aantoonde, dat ze hare schouders aan die harer echtgenooten sloten om de huiszorg en de lasten van den kwaden tijd te schragen, van die moeders die met Spartaansche grootheid hare zonen naar zee of slag-

veld zonden." ¹⁾ Geschiedkundig onderzoek zou ons wellicht de prototype van de Amsterdamsche Hecuba in de werkelijke wereld dier dagen terug doen vinden. En wat ware dat een schoone vondst! Hoe zou onze letterkunde gaan leven en spreken, indien wij van ieder dichterlijk beeld het tegenbeeld in de werkelijkheid aantreffen! Doch ook de heer Jonckbloet laat zich niet door dezen vromen wensch vervoeren. Hoe welkom ons mogelijk de vondst zou zijn, hoe het ons misschien ook zou verheugen dat Vondel niet in een, maar in twee drama's van het jaar 1625 getoond had, dat ook hij zijn »Räuber- en Werther-tijdperk" moest doorleven, zoowel uit- als inwendige bewijzen zijn er genoeg, om ons te overtuigen, dat zulk een critiek terecht den naam van onhistorisch zou verdienen en dat dit »treurspel" in geen deele tot de strekkings-poëzie te brengen is.

Het is bekend dat de Amst. Hecuba eene vertaling is van Seneca's Troades. Ook Dr. Jonckbloet ontkent dit niet ²⁾, al rangschikt hij het stuk ook onder het politiek kerkelijk drama. Het verschil kan derhalve alleen loopen over de vraag, met welk doel Vondel dat stuk vertaalde en of er ook uit die vertaling bewijzen zijn bij te brengen, die er voor pleiten, dat Vondel bepaald van ter zijde het oog had op de gruwelen in zijn tijd onder godsdienstschijs gepleegd. Alleen in dat geval zou men recht hebben, het een politiek-kerkelijk drama te noemen.

Het ware zeker te wenschen, dat de bewerking in on-dicht van de Troades van Hooft en Reael, door Vondel

¹⁾ Bakhuijen van den Brink, Stad. en Schetsen. Dl. II. bl. 11. Dezer dagen verscheen eene afzonderlijke uitgave van Bakhuijens: Vondel met Roskam en Rommelpot, waaraan bovengenoemde woorden zijn ontleend. Zie ook daarin bl. 11.

²⁾ XVII eeuw. Dl. I. bl. 224 en Dl. II. bl. 227.

berijmd ¹⁾, bewaard ware gebleven, dan zou nog beter kunnen blijken of Vondel er al dan niet van het zijne had ingebracht. Doch ook zonder deze vergelijking vinden wij op elke bladzijde zoovele afdoende bewijzen, dat het den dichter alleen te doen is geweest, om Seneca's treurspel te vertalen, dat wij het verlies der proza-bewerking niet te veel behoeven te bejammeren. Slechts eenige voorbeelden mogen volstaan als bewijzen van Vondels nauwgezetheid.

Wie op een rijk vertrouwt en kraght geeft zijn geboden
In een geweldigh hof en niet is voor der Goden
Lichtvaerdigheyd beducht, en na zijns harten lust
Te reuckeloos in weelde, en blijde voorspoed rust:
Die spiegel zich aan mij en Trojen eens ter dege ²⁾.

Kon de dichter de woorden van Hecuba, waarmede Seneca's stuk aanvangt, getrouwer hebben weergeven?

Quicumque regno fidit et magna potens
Dominatur aula nec leves metuit deos
Animumque rebus credulum laetis dedit
Me videat et te Troja. ³⁾

Ten bewijze van het volstrekt objectieve standpunt dat Vondel tegenover het werk van Seneca innam, kan elke bladzijde der Amst. Hecuba dienen. Vooral echter de rei aan het slot van het tweede bedrijf, die zóó echt heidensch van strekking is, dat de vertaler zich zelfs genoodzaakt zag, om in een noot aan zijne lezers te kennen te geven, dat in dien rei het schadelijk gevoel der Epicureërs en Stoïcijnen werd voorgesteld.

¹⁾ Vgl. over deze samenwerking Brandt, Leven van Vondel. Uitg. Verwijs. bl. 22. Te Winkel, Vondel als treurspeldichter. bl. 294—96 en Vondels opdracht van dat stuk aan Mr. Antonie de Hubert.

²⁾ Van Lennep. De Werken van Vondel. II. bl. 237. vs. 1—5.

³⁾ Bibl. lat. franç. Tragédies de Sénèque, par E. Greslou. Nouv. éd. par Cabaret-Dupaty. Paris s. d. pag. 267, vs. 1—3.

Zou 't waarheyd zijn of gaat het kreupel
 En paeyt men het bedeesst gepeupel
 Met sprookjes en met ijdelheid:
 Opdat het niet in deugd verslimme
 Als 't waendt dat des verstorvens schimme
 Noch leeft, als 't lijf begraven leijd? ¹⁾

Is die gedachte, schoon iets meer uitgewerkt, niet dezelfde, waarmede de Chorus Troadum aanvangt:

*Verum est? an timidos fabula deceptit
 Umbras corporibus vivere conditis? ²⁾*

Het mistroostig antwoord op die vraag der Epicureërs aan het slot van den rei:

Vraeght yemand, waer de doode vaeren?
 Ter plaets daer d' ongeboore waeren.
 De bayert en de grage tijd
 Verslinden ons; het is onfeylbaer,
 De dood is een en gants ondeylbaer.
 Die siel soowel als lichaem slijt.
 Het rijk van Pluto, d' helsche straffen,
 En Cerberus, die met zijn blaffen
 De stramme deuren gadeslaet
 Sijn niet dan ijdele geruchten,
 En woorden, die men niet moet vruchten,
 Ja malle droomgelijke praet. ³⁾

is volkomen hetzelfde als het latijn:

*Quaeris quo jaceas post obitum loco?
 Quo non nata jacent.
 Tempus nos avidum devorat et chaos,
 Mors individua est noxia corpori,
 Nec parcens animae. Tacnara et aspero
 Regnum sub domino, limen et obsidens
 Custos non facili Cerberus ostio
 Rumores vacui, verbaque inania
 Et par sollicito fabula somnio. ⁴⁾*

¹⁾ Van Lennep, Vondel werken bl. 255. vs. 542—547.

²⁾ Trag. de Sénèque, pag. 285. vs. 372—374.

³⁾ Van Lennep, Vondel, bl. 256. vs. 596—607.

⁴⁾ Trag. de Sénèque, pag. 286. vs. 401—409.

Ook van Lennep deelt verscheidene voorbeelden van getrouwe, ja hier en daar van al te getrouwe vertaling mede. (o. a. vs. 28 (Vondel) »de taeye stad," cf vs. 22 (Seneca) »*lentrum Ilium*." vs. 44 (Vondel) »kleyndre schimmen." cf vs. 33 (Seneca) »*Umbræ minores*." vs. 57 (Vondel) »Ouderdom die sijt te leefbaar" cf vs. 42 (Seneca) »*Vivax Senectus*." Vs. 159 (Vondel) »Baer uw krachten." cf vs. 106, 107 (Seneca), *Vires exprome*." vs. 324, 325 (Vondel) »Lesbos, 't welck in tweeën d'Aegeesche golven klieft." cf 227 (Seneca) »*fretumque Lesbos aegaeum secans*."

Zelfs wijst van Lennep op eene verkeerde vertaling, vs. 488 (Vondel) »'t Is koninglyck een vorst zijn adem wat te geven" cf vs. 328 (Seneca) »*Est regis alti, spiritum regi dare*." hetgeen moest zijn: »Een koning 't leven te schenken." Ja, bij vs. 1324 merkt dezelfde schrijver op, dat, had Vondel niet zoo letterlijk het latijn willen navolgen, hij zeker de maagd niet van meer dan een bergtop had laten afwerpen (van Idaes toppen cf vs. 929 Seneca" ab *Idaeis jugis*).

Deze reeks van aanhalingen zou gemakkelijk kunnen vermeerderd worden en uit alle zou ons blijken, dat Vondel zoo getrouw mogelijk het oorspronkelijke heeft willen teruggeven en alleen daar, waar versmaat of rijm hem er toe verplichtten, de oorspronkelijke gedachten meer uitgewerkt bij hem worden aangetroffen.

Geldt dit nu ook van die gedeelten van het stuk, waarin de wichelaar Calchas optreedt of ter sprake komt? Zoo ergens, dan moest onze dichter, althans in die gedeelten zich afwijkingen hebben veroorloofd, waaruit bleek, dat hij het oog ook had op de gruwelen onder godsdienstschijn hier te lande gepleegd. Daar bood zich dan toch ongezoekt de gelegenheid aan, om, zooals hij in zijn Palamedes

deed, onder andere namen de mannen, die hij wilde bestrijden, aan de kaak te stellen.

Een paar plaatsen kunnen volstaan, om de laatste gedachte aan bijbedoeling van Vondel weg te nemen.

Ten eerste Calchas' godspraak aan het eind van het tweede bedrijf.¹⁾ Nadat Pyrrhus te vergeefs bij Agamemnon heeft aangedrongen, om Polyxena als een offer aan de schim zijns vaders te doen vallen, besluit eindelijk Agamemnon Calchas, den tolk der goden (interpretum) te ontbieden. Hoe gemakkelijk ware het voor de licht ontvlambare verbeelding van Vondel geweest, zich hier te verplaatsen op het terrein dierzelfde kerkelijke staatkunde, waarvan Oldenbarneveld als slachtoffer was gevallen, of slechts door de een of andere uitdrukking Bogerman of Trigland te treffen.

Lees daarentegen de woordelijke vertaling van Vondel

.... Goods wil ontdek ons vrij
En stier ons met uw raed....

CHALCHAS.

Het noodlot bied den Greecken
Weer aen, om d' oude vracht, de wegen op te breecken
Die nu gesloten zijn. Dat deze maeghd geslaght
Sy voor Achilles graf, wordt van de Goon verwacht:
En Pyrrhus moet de bruyt (in sulleke gewaeden
Als in Thessalien tot haeren brui gom traeden
De maegden nieuw gehuwt. Als een Myceensche vrou
Of eene Roomsche bruyt gaet tot haer eerste trou).
Syn vader brengen toe. Soo huwtse na betaemen:
Maer dit is 't niet alleen dat onze schepen t' saemen
Doet marren op de zee: het noodlot vordert nu
En eyscht een cedler bloed, Polyxena! dan 't uw.
Laet Hectors soon geplet ten toorentrans uit vallen
Soo magh de vloot op zee met duyzend seylen brallen.

¹⁾ Vgl. Vondel. Uitg. van Lennep II. vs. 515—541 en Seneca. vs. 352—371.

Kan het woordelijker dan uit dit latijn:

Effare Calcha nosque consilio rege

CALCHAS.

Dant fata Danais, quo solent pretio, viam,
Mactanda virgo est Thessali busto ducis;
Ionidesve vel mycenaeae nurus.
Pyrrhus parenti conjugem tradat suo
Sic rite dabitur. Non tames nostras tenet
Haec una puppes causa. Nobilior tuo
Polyxene cruore debetur cruor,
Quem Fata quaerunt Turre de summa cadat
Priami nepos hectoris et lethum oppetat.
Tum mille velis impleat classis freta.

Krachtiger bewijs voor het ontbreken van elke bijbedoeling in de Amsterdamsche Hecuba, biedt nog eene andere bladzijde aan. Ik bedoel een gedeelte van dat aangrijpend tooneel tusschen Ulysses en Andromache, waarop ik nog nader terugkom. Ik heb het oog op die plaats, waar Andromache, alle middelen bedenkende, om haar zoon Astyanax uit de klauwen van den listigen Ulysses te redden, zegt ¹⁾:

Veroorlooft hem voor slaef te dienen u ter eere
Sijn knechtelijken hals ontfange het dienstbre jock:
Wie weyert dat een vorst?

Ulysses antwoordt daarop:

Ulysses noch zijn wrock
Maar Calchas slaet het af.

terwijl weder Andromache in hevige smart vol toorn uitbarst:

O oorsaeck van mijn lijn!
Toesteller van bedrogh en tuck op schelmerijen.
Die niemant voor de vuyst in 't strijden hebt vermant
Maar door wiens quaeden aerd en dobbel schalck verstand

¹⁾ Uitg. van Lennep. II. bl. 270 vs. 1057 vlgd.

Selfs Grieken zijn vermoord: *stoffteertghe om 't kind te dooden,*
Uw saeck met wichlery en met onnoos'le Goden?
Uit uwen boezem komt dit schelmstuck, nachtsoldaet,
Een man in kindermoord, nu zijtge een held op straat
 Bij lichten dage alleen.

Wanneer men die woorden leest, dan heeft het oppervlakkig allen schijn, alsof Vondel hier het oog heeft op den gruwel zijner dagen, toen men onder het masker van godsdienst, maar zuiver uit politieke oogmerken, de Remonstranten verjaagde, verarmde, vermoordde. En toch Seneca's tekst raadplegende, kom ik zelfs hier tot de slotsom, dat Vondel, niet anders was dan een getrouw overzetter. Of wat dunkt u? ¹⁾

Ulysses. Non hoc Ulysses, sed negat Calchas tibi.
Andromache. O machinator fraudis, o scelorum artifex
Virtute cujus bellica manu occidit,
Dolis et astu maleficae mentis jacent
Etiam Pelasgi! Vatem et insontes deos
Praetendis? Hoc est pectoris facinus tui
Nocturne miles, fortis in pueri necem.
Jam solus audes aliquid et claro die.

Doch reeds aanhalingen genoeg. De laatste heeft het boven allen twijfel verheven, dat Vondel liefst zooveel mogelijk letterlijk vertaalde ²⁾. Nergens liet de dichter

¹⁾ vs. 750—757.

²⁾ Op dezelfde wijze vertaalde Vondel de Hippolytus van Seneca in het jaar 1628. Ook hier volgde hij zoo getrouw mogelijk den latijnschen tekst. Verg. b.v. het begin van het 2e tooneel van het eerste bedrijf.

O magna vasti Creta dominatrix freti
Cujus per omne littus innumerae rates
Tenuere pontum —

met Vondels woorden:

den gedachtengang van Seneca los, zelfs waar de woorden van den Romeinschen voorganger hem ongezoekt de kerkelijk-staatkundige twisten van zijne dagen moesten voor den geest brengen, blijkt het dat hij nog te angstvalliger en te nauwgezetter zich aan die woorden bindt. Die nauwgezetheid van Vondel in zijne bewerking van de Troades valt te meer in het oog, wanneer wij haar vergelijken bij een stuk van een tijdgenoot van onzen dichter, dat hetzelfde onderwerp als Seneca's drama behandelt, namelijk de Polyxena van Dr. Coster. Dit tooneelstuk berust niet alleen op het verhaal van Homerus over de gruwelen,

O Creten, die beheerscht de wilde woeste Zee,
Wiens schepen zonder tal gaan t'seyl van uwe ree
Naar alle kusten.

Of uit het eerste tooneel van het tweede bedrijf de woorden van de voedster:

*Spes nulla tantum posse leniri malum;
Finisque flammis nullus insanis erit*

met Vondels woorden:

Hier is geen hoop altoos van deze pijn te sussen;
Geen hoop van immermeer den fellen brand te blusschen;

Of — om niet meer te noemen, de smartkreet van Theseus in het laatst van het 5e bedrijf:

*Huc, huc reliquias vehite cari corporis,
Pondusque et artus temere congestos date.
Hippolytus hic est? crimen agnosco meum
Ego te peremi.*

met Vondels woorden:

Brengt herwaert 't overschot des lieven lijfs: brengt voort
't Gewicht der leden ruw en reuckloos g'argedragen.
Is dees mijn Hippolyt? ick ick heb u verslaegen,
Ick ken mijn schenddaed.

aan de Trojaansche vrouwen, na de inneming en verwoesting van Troje gepleegd, maar niet minder op de latere overlevering, welke die gruwelen door den moord van Polydorus door Polymnestor nog ijzingwekkender heeft voorgesteld. Met blijkbare ingenomenheid wordt ons die opeenstapeling van afgrijselijke tooneelen door Coster voor oogen gesteld en met niet minder blijkbaar welgevallen staat Coster stil bij de gedachte, dat de staatkunde vooral de godsdienstveinzerij te baat neemt, om haar doel te bereiken. Ook in Seneca's Troades ontbreekt die gedachte niet, en Vondel gaf haar getrouw weder; doch op welke wijze Dr. Coster die uitbreidt en toepasselijk maakt op hetgeen hij in zijne dagen beleefde, kan één blik in het achtste tooneel van het tweede bedrijf en in het vierde tooneel van het derde bedrijf ons leeren ¹⁾).

Op de eerste plaats vinden wij het gesprek tusschen Ulysses en den waarzegger Mantis. Ulysses is daar bezig dien wichelaar te »besteken”. In de gedaante van den gestorven Achilles moet deze aan het Grieksche leger verschijnen en als offer het bloed van Polyxena eischen. Herinneren wij ons de eenvoudige woorden, door Vondel geheel aan Seneca ontleend en aan Calchas op de lippen gelegd, dan blijkt des te meer dat de taal van Coster hem bovenal door de tijdsomstandigheden werd ingegeven. Ulysses zegt o. a.:

O Gheestelijke man! door u moet ik dit wercken
En zoo bedecktelijk, dat niemant het zal mercken.

Wijst Mantis op de gevaren, aan zulk een bedrog verbonden, dan antwoordt Ulysses:

¹⁾ Zie de uitgave van Dr. Kollwijn. bl. 406, 407 en 415 vlgd.

Niet ons. Het ijvrich volck dat meent al God en waars
Wanneer het onder schijn van godsdienst wordt bedroghen.

Mantis. Maar als 't een wijs man merckt? *Ulysses.* Wacht u dat die de loghen
Ontdecken zal, o neen, daar is te veel aan vast.
Want hij zoud' worden van de geest'lijkheyt belast,
Gevloekt, gescholden voor een ketter, 't zou niet missen,
Zoo ghij 't grover mackten, 't grauw dat soumer ophissen
Daar dwingt men die luy mee.

Ook de tweede plaats biedt verschillende aanrakings-
punten aan met de tijdsomstandigheden waarin Coster leefde.
Kon de supralapsarische theoloog uit de school van Gomarus
zich beter uitdrukken dan Ulysses doet, daar waar Aga-
memnon zich door menschelijke gevoelens gedreven wil
verzetten tegen het offer van Polyxena?

Eij machteloze mensch, wat is u groote roem,
Toch anders als een licht vergankelijke bloem,
Dien men zo schielijk ziet door ongheval verleppe
Wat verhoovaardicht zich de mensch, hoe durft hij reppen
En snorken van zijn macht? Waarop is hij zoo trots?
Hij, die toch niet en mach buyten de wille Gods,
Dat 's dat hij moet zijn wil in Godes wille gheven,
En wort tot wil's volbreng door Godes kracht gedreven,
Die niet kan werken in den mensch dan alle goet
Al strijt het teghen zijn bedurreven gemoet.

En dan dat wederantwoord van Agamemnon:

Hoe wort de slechte mensch door heyligschijn verleyt,
En wat heeft afgodsdienst den mensch al ramps bereyt,
Al sach een wijs man schoon in kerks beleydt een logen,
Zoo wordt hij liever met den ijveraar bedroghen,
Dan hij die sorchlijk straft; want 't ijv'rich volck is sot
Oproerich, en kiest licht een molick voor een Godt.

Meer dergelijke plaatsen zijn er in dit stuk te vinden.
Ik begriip dan ook niet, wat Dr. Jonckbloet kan bewogen
hebben, dit werk van Coster niet te vermelden in zijn hoofd-

stuk: Het kerkelijk politiek drama, maar wel de Amsterdamsche Hecuba. Hij zegt er zelfs ¹⁾ van, dat het geen staatkundig karakter heeft. Gaarne stem ik toe dat in de Iphigenie veel sterker uitlatingen voorkomen, doch zonder twijfel heeft ook de Polyxena een staatkundig-godsdienstige bijbedoeling.

Met beslistheid daarentegen sluit ik wel van het politiek-kerkelijk drama de Amsterdamsche Hecuba uit. Willen wij Vondel in zijn veelzijdig kunstenaarsleven leeren kennen, dan komt aan dit stuk een geheel andere plaats toe. De vraag is: welke plaats?

Bakhuizen van den Brink wijst op blz. 33 van zijn bekende studie: Vondel met Roskam en Rommelpot op verscheidene verschilpunten tusschen Dr. Sam. Coster en Joost van den Vondel, niettegenstaande het groote punt van aanraking, dat beide nauw vereenigde, hun gemeenschappelijke haat was tegen de heerschende geestelijkheid. Allen nadruk legt hij o.a. op dit verschilpunt, dat Vondel »oneindig meer dan Coster was als oprecht godsdienstig mensch." Aan Coster daarentegen kent hij veel meer »energie" toe in den strijd met het kerkelijk gezag, en hij beweert zelfs dat dieningevolge Vondel, »de meerdere," bestemd was, om in dien strijd den »mindere te dienen." Het komt mij voor, dat deze voorstelling van hun gemeenschappelijken strijd tegen het kerkelijk gezag niet volkomen juist is. Ware dit het geval geweest, dan zou zonder twijfel de Amsterdamsche Hecuba er anders uitzien. Coster had door zijn eigen voorbeeld (Polyxena dagteekent van 1619) geleerd, hoe geschikt die stof was voor de bestrijding zijner vijanden. Had Vondel nu enkel Coster »gediend," dan zou ook zijn bewerking van

¹⁾ XVII eeuw. Dl. I. bl. 249.

Seneca's Troades wel de sporen van zijn eigen tijd verraden. Het tegendeel is het geval. Waardoor nu wordt dat verklaard? Alleen daardoor, dat Vondel veel grooter kunstenaar dan Coster was. Zelfs in het heftigste tijdperk van den strijd tusschen kerk en tooneel, tusschen de geestelijkheid en de dichters stel ik mij Vondel voor zoekende en strevende naar eene uiting der kunst, die naar vorm en inhoud verre verheven was boven de strijdlustige kunstgewrochten (?) van Dr. Coster. De ware kunstenaar, de geboren dichter, ze mogen al enkele aanrakingspunten gemeen hebben met de halve genieën, onder zijn tijdgenooten, onmogelijk kan hij de levensbeschouwing van dezen geheel deelen. Zoo konden een Goethe en Schiller met mannen als Lenz, Klinger, Wagner, Müller en Heinse ¹⁾ een eind weegs medegaan, maar in hen werkte en leefde reeds van der jeugd af dat hoogere, dat die halve genieën nimmer konden bereiken ²⁾. Vondel de dienaar van Coster! Voorzeker, al zijn hekeldichten ademen denzelfden strijdlustigen geest, die Costers werken doortintelt. Doch het was meer de verontwaardiging van het oogenblik, die Vondel medesleepte dan, zooals bij Coster, de overtuiging, dat hij zijne

¹⁾ Zie over deze dichters o. a. H. Hettner, *Gesch. der deutschen Literatur im 18ten Jahrh.* 3^{es} Buch. S. 234—303.

²⁾ Vgl. Goethe's *Gespräche mit Eckermann* (Bd. II. p. 62). Goethe zegt daar: „Faust entstand mit meinem Werther; ich brachte ihn im Jahr 1775 mit nach Weimar.“ Hierin vinden wij, *mutatis mutandis* en met inachtneming van het tertium comparationis, eene merkwaardige overeenstemming met Vondel, die in 1625 zoowel zijn Amsterdamsche Hecuba vertaalde als zijn Palamedes dichtte. Want gelijk het woord van Goethe over het ontstaan van zijne beide werken, Werther en Faust, ons bewijst, dat in éénzelfde jaar 1775 beide richtingen, waarvan die werken de afspiegeling zijn, in Goethe's geest naast elkander konden bestaan, zoo behoeft het ons niet te bevreemden, dat in hetzelfde jaar 1625 Vondel tegelijk een objectief (in dit geval een vertaald) kunstwerk en een tooneelstuk met bepaalde bijbedoeling dichtte.

Muze aan dien strijd moest dienstbaar maken. De vraag is gewettigd, of de Palamedes wel ooit zou gedicht zijn, zonder dat Vondel daartoe door Antonie Burg was opgewekt. Vondels hekeldichten zijne beste voortbrengselen te noemen en hem den dienaar van Coster te heeten, achten wij eene beleediging voor zijn genie. Oneindig hooger streven kenmerkt van der jeugd af zijn geest. Sedert 1612 reeds zijn inspanning, noch arbeid hem te zwaar, om zijn geest te verrijken, waardoor steeds meer en meer zijne oogen voor het schoone werden geopend.

Zoo treffen wij hem in 1625 in de bekoorlijke streek van de Beverwijk op het bevallig gelegen landgoed van zijn beschermer Mr. Laurens Joosten Baeck aan ¹⁾. Wel was in dat jaar de verkiezing der vroedschap te Amsterdam zeer ten gunste der Arminianen uitgevallen; doch de vijandelijke houding, die de predikanten tegen de nieuwe heeren aannamen ²⁾, was eene voorspelling van hetgeen er in 1626 zou plaats hebben. Rust was er in Amsterdam niet, allerminst in de gemoederen. Smout, Trigland, Cloppenburg e. a. hielden hunne heftigste predikatiën; maar de zaak der verdraagzaamheid en der vrijheid was in goede handen. Indien ik Vondel goed begrijp, dan verheugde hij zich, dat hij in dien tijd tusschen 1622 en '25, toen er allengs een geheele verandering in de vroedschap gekomen was ten gunste van de Arminiaansche partij, dikwijls het stadsgewoel ontvlieden en nu eens op het Muiderslot vertoeven, dan weder zich op het landgoed van Baeck aan de studie overgeven kon. Was dit vrees, was dit zwakheid,

¹⁾ Zie van Lennep's uitgave. Dl. II. bl. 214, tegenover welke bladzijde ook een afbeelding van dat landgoed te vinden is.

²⁾ Dr. J. H. Gallée, Akademie en Kerkeraad. bl. 22.

was dit onzelfstandigheid ¹⁾? Verre van daar. Wanneer het noodig was, schroomde Vondel niet zijne scherpste pijlen te gebruiken. Maar al zijne hekeldichten behoorden tot een lager orde zijner dichterlijke scheppingen. Een hooger doel dan strijd tegen eene domme geestelijkheid, stelde hij zich immer voor den geest. Komt dit niet overeen met hetgeen wij bij van Lennep ²⁾ lezen, dat namelijk sedert ongeveer 1623 een nieuwe levensperiode zich voor onzen dichter opende? »De enkele verzen, gedurende de jaren 1620 — '22 geschreven, kunnen nauwelijks in aanmerking komen, wanneer wij die vergelijken bij den overstromenden vloed van poëzie, door hem, sedert het laatstgemelde jaar uit onuitputtelijken ader uitgegoten." Zijn »Lof der zeevaart", zijn »Tortsen van Krombalek en Tesselschade", zijne »Begroetenis van Frederik Hendrik" en zoovele minnezangen, als zijn »Wyckzangh en Beeckzangh" aan Katharine, die alle om strijd behooren tot de schoonste voortbrengselen zijner lyrische poëzie, zij dagteekenen uit denzelfden tijd als zijn Amsterdamsche Hecuba. Het was voor Vondel het hoogste genot, dat hij daar buiten in de eenzaamheid niet behoefde te denken aan dien ergerlijken strijd binnen Amsterdam's muren en wel verre, dat zijn vertaling van Seneca's Troades, »niet geheel vrij zou zijn van de bedoeling, om op de gruwelen te wijzen, die onder godsdienstschijs (binnen Amsterdam) werden gepleegd," geloof ik veeleer, dat Vondel eerst met Hooft en Reael te zamen en daarna alleen, geheel onder

¹⁾ Ten onrechte spreekt naar mijne meening B. v. d. Br. van „Vondels onzelfstandigheid," tegenover het doortastend en standvastig karakter van Coster, om aan te toonen, dat hij met een meer buigzaam karakter den stoot, door Coster gegeven, volgde. Veeleer zou ik meenen, dat Vondel geen behagen kan gehad hebben in Costers stukken, ze moeten hem, den geboren dichter, uit het oogpunt der kunst mishaagd hebben.

²⁾ Dl. II. bl. 156.

den indruk verkeerde van deze »Regina Tragoediarum» en het een genot heeft gevonden, zich buiten elke aanraking met de droevige en kille werkelijkheid te kunnen vermeiden in de verzen van Seneca, die hij hier en daar meesterlijk ¹⁾ vertolkt heeft. Men versta mij wel. De treurspelen van Seneca in het algemeen te willen verdedigen, dit komt niet in mij op. Ze te willen vrijspreken van gezwellenheid, onnatuurlijkheid, woordenpraal en wansmaak, ware dwaasheid. Wie den natuurlijken eenvoud van het Grieksche treurspel kent, moet het bejammeren, dat niet dit laatste maar wel Seneca zulk een invloed heeft geoeffend op de nieuwe letteren. Ook in zijn Troades komen diezelfde gebreken voor. Doch heeft niet Klein ²⁾ bewezen, dat het derde bedrijf van dat tooneelstuk, inzonderheid het tooneel tusschen Ulysses en Andromache voor een »der pathetisch mächtigsten und theatralisch grossartigsten in dem Gesamtvermächtniss der classischen Tragik» moet gehouden worden.

De geleerde schrijver weet niet, waar zich meer over te verbazen, over zulk een kleurenrijke schildering van de moedersmart of over zulk een diepdoordachte dialectiek van den hartstocht. Hij weet slechts één stuk te noemen dat even hartroerend de teedere gevoelens eener moeder teruggeeft, namelijk de »King John» van Shakespeare in de persoon van Constance; en eindigt zijne critiek en vertaling van dat tooneel met deze woorden: »Gelungen?

¹⁾ Vergelijking met Westerbaens vertaling van de Troades kan ieder overtuigen van de waarheid van Prof. Jonckbloets bewering (Dl. IV. bl. 227): „Westerbaen moge nader bij het oorspronkelijke woord blijven, hij wordt verreweg door (Vondel) overvleugeld, waar het aankomt op kernachtige poëtische wijze van zich uitedrukken. Vondel blijft ook hier een meester, terwijl de Heer van Brandwyck een nauwkeurig liefhebber blijft.”

²⁾ Geschichte des Drama's. II. S. 386—402.

Der Act darf als tiefe Studie den Meistern der Kunst empfohlen werden." Mij dunkt niet alleen als vertaling, maar ook als »tiefe Studie" heeft Vondel zeker Seneca's Troades in het algemeen en dit tooneel in het bijzonder tusschen Ulysses en Andromache beschouwd. Ook zijn vertaling van die samenspraak bevat zeer schoone gedeelten; o. a. waar Andromache zich nog houdt tegenover haar vijand, alsof zij niet weet waar Astyanax zich bevindt en Ulysses antwoordt:

Wech met dien sotten klap en die geveynsde praet,
Denck dat Ulysses sich zoo licht niet mompen laet.
Wij hebben eer verschalekt de moederlijke treken
Ja van Godinnen selfs; wech met dit ijdel spreekken.
Wech met dien ijdlen raed. Waer is uw soontje, flux?

ANDROMACHE.

Waer is al 't Phrygisch volck na zooveel ongelucx?
Waar Hector? Waar Priaem? gij zoekt er een bij naeme
Helaes! Andromache bedrukt soeckte all' te saeme.

Voorts die aandoenlijke woorden tot Astyanax gesproken, toen Andromache, begreep, dat ze niet langer zijn schuilplaats kon verbergen:

Koom wt het hol, daer ick u heb gevlucht,
O, droefste vrous beschreyelijke vrucht!
Dits 't kind, dat ghij, Ulysses wenscht verstickt,
Waer voor een vloot van duysend schepen schrickt.
Duyck, jongske, duyck; werp u ter aarde neer:
En 't handje vley de voeten van uw' heer.

En eenige versregels verder:

Buygh, kleine knieën, uw lijf na 't slaven set.
Soo u de kindsche onnooselheyd belet,
Ter halver door uw wtaert te bevroen
Schrey dan, omdat ghy 't siet uw' moeder doen.

Kortom, hoe laag ook de Amsterdamsche Hecuba als bloote vertolking tot eigen oefening in het latijn moge gesteld worden, hier en daar verraaft zij toch reeds de meesterhand en is zij een bewijs, dat Vondel geen doelwit gezocht heeft buiten de stof als zoodanig gelegen. Al heeft de groote dichter zelf dit werk zijner jeugd op later leeftijd gering geschat, als arbeid zijner eerste jaren neemt het een zeer belangrijke plaats in de ontwikkeling van Vondel als kunstenaar in.

III.

Veertien jaren van Vondels leven waren sedert de Amsterdamsche Hecuba voorbijgegaan, toen hij het bijbelsch treurspel: de Gebroeders, in het jaar 1639 het licht deed zien. Ook dit stuk wordt door prof. Jonckbloet tot het politiek-kerkelijk drama gebracht. Ik vestig bij voorkeur de aandacht op dit stuk, omdat de hoogleeraar vooral hiervan met de meeste beslistheid verzekert, dat het alleen als »tendenz-stuk» volkomen te verklaren is ¹⁾ en, waar hij andere treurspelen van Vondel slechts terloops tot dezelfde soort brengt, hij althans van de »Gebroeders» dit nader poogt te bewijzen ²⁾. Toch geschiedt dit met zoo weinig kracht van bewijs en doet zijne beschouwing zoo veel te kort aan de waarde van dit treurspel, dat het meer dan eenig ander stuk wel aan een nauwkeuriger onderzoek mag worden onderworpen.

Ik wensch vooreerst aan te toonen, dat in het jaar 1639 de politiek-kerkelijke strijd van een tiental jaren vroeger reeds lang had opgehouden, zoodat Vondel geene aanleiding

¹⁾ III. bl. 272.

²⁾ IV. bl. 232—233.

meer had, om de pijlen van het hekeldicht toen te scherpen. Ten anderen wil ik trachten te bewijzen dat in het jaar 1639 Vondel in het wezen en de wetten der tragische kunst te diep was ingedrongen, dan dat hij zonder bepaalde aanleiding de tragische Muze aan bijbedoelingen zou hebben kunnen ondergeschikt maken. En eindelijk stel ik mij voor, door een nauwkeurige ontleding van dit treurspel, te doen inzien, dat het denkbeeld van priesterwraak, waardoor de zonen van Saul als slachtoffers zouden gevallen zijn, en die zou moeten gediend hebben »ten spiegel voor priesters en predikanten" uit Vondels tijd, een rationalistisch begrip is, dat niet heeft op kunnen komen in het brein van den vromen Vondel, die zonder eenige bijbedoeling in »de Gebroeders" een godsdienstige waarheid in beeld heeft gebracht.

In het voorbijgaan zal de zwakke zijde van prof. Jonckbloets bewering van zelf ter sprake komen en de slotsom zal zijn dat Vondel als dichter veel te hoog stond in 1639, om hem er van te verdenken dat hij in zijne »Gebroeders de schrikkelijke gevolgen heeft willen schetsen van den haat van priesters en predikanten."

Het jaar 1632 kan worden aangemerkt als het einde van den politiek-kerkelijken strijd, die in geheel Nederland en in Amsterdam vooral gedurende 20 jaren met ongekende hevigheid had gewoed. Smout had zijn rol in 1630 afgespeeld. Op den 7^{den} Januari van dat jaar werd hem, den oproermaker, het langer verblijf in Amsterdam ontzegd. Die gebeurtenis bracht in den eersten tijd daarna de gemeederen nog zeer in beweging. Vondel zong o. a.:

„Geen paep, geen stokebrand mach hier den wervel draayen,
De tochtschuyt legd gereed, voor all' die oproer kraayen."

Coster dichtte nog een nieuw tooneel ¹⁾ bij zijn »Iphigenia», waarin o. a. Protesilaus den priester Eurypilus de woorden toeduwte:

„Wegh, ghij, verlopen paep: wat quelt ons deze guyt.
Klaeght dit Ulysses vrij, u guychelspel is uyt.”

En toen Otto Badius, na het vertrek van Smout en Clöppenburgh, hunne partij op den kansel trok en tegen de goddeloosheid der Academie waarschuwde, dichtte Vondel nog in 1630 zijn geestig hekeldicht: Otter in 't Bolwerk. Doch, gelijk ik zeide, in 1632 was er rust gekomen en kon Vondel, die toch reeds in botsing gekomen was met dien ellendigen strijd, gelijk de beschouwing van de Amsterdamsche Hecuba bewees, nu rustig zijn weg als dichter vervolgen. De Raad van Amsterdam was dan ook vast besloten, zijn vrijzinnig standpunt tegenover alle nieuwe aanvallers met kracht te verdedigen. Merkwaardig is in dat opzicht o. a. de Resolutie der Vroedschap van 5 September 1631, waarbij wordt verklaard, dat het uitvoeren der plakkaten tegen de Remonstranten »onbestaanbaar is met de rust der stad” ²⁾. En niet minder het afwijzend antwoord dat de vroedschap van Amsterdam in 1636 deed toekomen aan het Hof Provinciaal, waarin zij zwaarigheid maakt om de plakkaten tegen de Roomschegezinden te vernieuwen ³⁾.

De toon, door de Regeering der stad aangeslagen tegen de bezending van den Kerkeraad, die zich kwam beklagen over de uitzetting van Smout, was waardig en fier geweest. »Zoo men hen vervaard dacht te maken, zou men

¹⁾ Vgl. Akademie en Kerkeraad van Dr. J. H. Gallée, bl. 41 vlgd.

²⁾ Wagenaar, Beschrijving van Amsterdam. IV. bl. 475 vv. en 498 vv.

³⁾ Wagenaar, id. V. bl. 12 vv.

zich jammerlijk bedrogen vinden" en Trigland kon vertrekken met deze waarschuwing: »Lustte het hem, hij mocht werk beginnen, maar zou zoo bejegend worden, dat het hem lang zou heugen."

† In 1634 werd Trigland tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden benoemd ¹⁾ en dus Amsterdam verlost van dezen hartstochteliiken en onverdraagzamen man, die, ware hij in de hoofdstad gebleven, zeker wel niet zou hebben nagelaten den kerkelijken strijd voort te zetten. Na zijn vertrek was er een gematigder geest ook onder de Amsterdamsche predikanten gekomen. Dit blijkt uit het slot van het verhaal van Wagenaar in zijne »Beschrijving van Amsterdam" over den twist van den kerkeraad en de wethouderschap naar aanleiding van het dulden der Remonstranten, het zitting nemen van de wethouders in den kerkeraad en het ontslag van Smout.

Deze langdurige twist, waarin ook Frederik Hendrik verzoenend optrad, eindigde tamelijk bevredigend. Wagenaar besluit althans zijn verhaal met de mededeeling, dat Jacobus Laurentius voor zoo gematigd werd gehouden, dat hij als een »vleier der heeren" aangezien, het later Hugo de Groot zeer kwalijk nam, dat deze de Amsterdamsche kerkelijken oproerig genoemd had. Men hield hem toen, zegt Wagenaar, voor, dat De Groot alleen op de kerkelijken van het jaar 1619 en van tien jaren later had gedoeld.... en dat men de tegenwoordige kerkelijken voor gematigder hield, hetzij men zulks den kerkeraad of der voorzorg van de wethouders had dank te weten.... »De kerk volgde allengs de burgerlijke overheid in gematigheid."

* Tot dezelfde slotsom leidt ons het belangrijk werk

¹⁾ Glasius, Godgel. Nederl. III. bl. 445.

van Dr. B. Glasius »Godgeleerd Nederland.” Aangaande de meeste predikanten die na 1630 in Amsterdam werkzaam waren: Joh. Lemaire, Jac. Roelandus, J. C. Silvius, Swalmius, Geldorpius, Clasinus, bewaart hij het stilzwijgen, bewijs genoeg, dat zij zich niet roerden; terwijl deze geleerde schrijver Rudolphus Petri, Jac. Laurentius, J. Hollebeek e. a. den lof geeft van geleerdheid, bescheidenheid, werkzaamheid en ernst. Jac. Laurentius was zeker een heftig bestrijder van den katholieken godsdienst, doch dit betrof meer het dogma dan de personen, want aangaande hem getuigt Wagenaar zooals boven gezegd is ¹⁾, dat zijne gematigdheid wel eens voor vleierij werd aangezien.

Frederik Hendrik oefende ook in de hoofdstad een heilzamen invloed; door op wederzijdsche toegefelijkheid aan te dringen, trachtte de Stadhouder de partijen tot elkander te brengen.

Hoogst merkwaardige feiten deelt o. a. Mr. J. C. Naber mede in zijn geschrift »Calvinist of Libertijnsch?” ²⁾ om den veranderden geest in het land in de jaren 1630 en volgende te kenschetsen.

»De Raadpensionaris Pauw zelfs, de zoon van den fellen vijand van Oldenbarneveld, zelf een onverdacht Calvinist, was niet meer in staat de zaken op nieuw naar den geest van Calvijn te leiden, ja moest zelfs in strijd handelen met de beginselen van de aanhangers der theocratie....” »De staat werd allengs in nog strenger zin verwereldlijkt, dan zelfs de Libertijnen zich hadden voorgesteld. Het gevolg, dat daar voor de afwijkende gezindten uit voortvloeide: de vrijheid, die de staatskerk zich verworven had, kwam allen sekten ten goede. Van gewelddadige onderdruk-

¹⁾ Vgl. bl. 40.

²⁾ Utr. 1884. vgl. bl. 197—202 en bl. 203—8.

king der conventiculen is geen spraak meer. Tot leuze koos men: Burgerlijke eenigheid, kerkelijke vrijheid. Het is de dageraad der volledige geloofsvrijheid dien wij begroeten."

Vondel kon terecht van deze dagen zingen:

Godt, Godt, zeidt d' Amstelheer, zal elx geweten peilen
De vrijdom ga zijn gangh en vliegh met volle zeilen
Den Ystroom uit en in....

De kerkelijke en staatkundige geschiedenis van ons land omstreeks 1639 maakt het derhalve hoogst onwaarschijnlijk, dat Vondel met zijne »Gebroeders" eene bijbedoeling zou gehad hebben. Vondels dichterleven doet ons daaraan nog meer twifelen. Ook daarin behoeven we geene vreemdelingen te zijn, al staat ons hier geen uitgebreide briefwisseling ten dienste, die over het leven en de werken van andere dichters dikwijls zoo veel verrassend licht verspreidt. Vondels opdrachten zijner treurspelen doen voor de kennis van den gang zijner ontwikkeling grootendeels denzelfden dienst.

Wat leert dienaangaande het jaar 1639, toen het treurspel »de Gebroeders" gedicht werd? Niet alleen ons vaderland was sedert 1625 krachtig voorwaarts gegaan op den weg der verdraagzaamheid en vrijheid, ook Vondels ontwikkeling was zeer toegenomen. Hij mocht door de gebeurtenissen in Amsterdam nu en dan nog zoo zijn aangegrepen, dat hij geen beteren vorm dan de satire wist te gebruiken, om zijne denkbeelden uitte drukken, de Grieksche taal- en letterkunde hadden echter zijn tijd en geest meer vervuld, dan al zijne geestige invallen. Hij is in de classieke literatuur nooit een meester geweest, maar door innerlijke aanschouwing gevoelde toch Vondel

reeds in 1639, hoeveel hooger de Grieksche meesterstukken boven de treurspelen van Seneca stonden. »Altijd, zegt Beets ¹⁾, is het verwonderlijk wat groote geesten met gebrekkige middelen bereiken. Men kan in Vondel, niet dan ten halve in de Grieksche kunst ingewijd, opmerken, welk een adem van leven en bezieling er voor vatbare geesten uitgaat van die oude letterwereld. De klassieke atmosfeer is verfrisschend, versterkend, voedend; zij werkt op de algemeene gezondheid; zij regelt de verrichtingen, verhoogt de krachten; verrijkt den geest en juist door dit alomvattende harer inwerking zou Vondel niet bij machte geweest zijn met eenige nauwkeurigheid te begrooten, wat hij haar verplicht was." Zijn »poëtsche geest" ²⁾ had aangevuld wat aan zijn kennis ontbrak en hij verstond de gedachten van een Aeschylus, Sophocles en Euripides. Reeds in 1638, na de opvoering van zijn Gijsbrecht van Amstel, geeft de Groot hem den lof: »De Coloneesche Oedipus van Sophocles, de biddende vrouwen van Euripides hebben Athenen nooit grooter eer aangedaan, dan Amsterdam hiermede geniet." En dat de Groot Vondel met geen onbekende dichters vergeleek, bewijst hetzelfde jaar toen, na het voorval met zijn treurspel Messalina ³⁾ eene vertaling van de Electra van Sophocles van Vondels hand met behulp van Isaac Vossius in het licht verscheen. De »Electra" was opgedragen aan Maria Tesselschade Roemers en uit die opdracht blijkt reeds, hoe Vondel als dichter gevorderd was. »Walgelijke opgeblazenheid, waarvan de Grieken en Latijnen hoe aelouder, hoe vrijer zijn, heeft hier nergens plaats; oock geen wispeltuurgheid van stijl

¹⁾ Verpoozingen op letterkundig gebied. 3de dr. Amst. 1883. bl. 139, 141.

²⁾ Zie: Brandt, Leven van Vondel. Uitg. Verwijs. bl. 2.

³⁾ bl. 17 van dit proefschrift.

stijl, de tooneeldichter is overal zich zelf gelijk." Legt Vondel in deze woorden niet den vinger op de wonde plek van Seneca's treurspelen, ook al was hij zich dit misschien maar half bewust? Toonde hij niet te gevoelen, toen hij deze woorden ter neder schreef, dat de natuurlijke eenvoud van de Grieksche dichters zich reeds aan zijn geest in zijn hogere voortreffelijkheid had geopenbaard? En was zijne bewerking van de Electra niet in menig opzicht den Griekschen dichter ten volle waardig? Veel licht moge de latere tekstcritiek ¹⁾ over menig duister punt van Sophocles' arbeid hebben verspreid, daardoor voorgelicht, moge o. a. de voortreffelijke bewerking van prof. van Herwerden ²⁾ in menig opzicht Vondels vertaling overtreffen, niemand zal toch beweren, dat de dichter der 17de eeuw niet doorgedrongen was in den geest des Griekschen dichters, getuige alleen die versregels, Electra in den mond gelegd, bij de herkenning van haren broeder Orestes ³⁾.

O, kind, o spruit mij oit zoo waerd,
 Als ooit een moeder heb gebaert,
 Nu zijt ghe weergekomen,
 Nu vond ghe, die ghe zoud.
 Nu keert ghe en hebt vernomen,
 En ziet haer, die ghe woud.

¹⁾ Terecht beweert Prof. Moltzer in zijne Stud. en Schetsen van Ned. Lett. 1ste afl. „De Invloed der Renaissance op onze letterkunde," bl. 44, „dat het Grieksch eerst in het tweede vierendeel der vorige eeuw meer op den voorgrond is gekomen." Doch neemt dit iets weg van de waarheid, dat een dichter als Vondel, al was het slechts door den spiegel van latijnsche vertalingen, bij intuïtie den geest der Grieken kan hebben verstaan? Zie van Lennep. De werken van Vondel. X. bl. 595. In later jaren was Seneca geheel achter de bank geschoven en vertaalde Vondel bij voorkeur stukken van Sophocles en Euripides, vgl. Id. X. bl. 600 en XI. bl. 182.

²⁾ Drie treurspelen van Sophocles. In Ned. dichtmaat overgebracht door Dr. H. v. Herwerden. Utr. Dannenfelser & Co. 1881.

³⁾ Zie: Vondel's Electra, vs. 1295—98.

Het motto aan Virgilius ontleend, door Vondel aan het hoofd van zijn *Electra* geplaatst: »Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno,» was meer dan een ijdele klank. Van Lennep schijnt het in zijne aanmerking op dit motto ¹⁾ voor niet veel meer te hebben aangezien. Althans hij beweert, dat Virgilius, dien Vondel tweemaal vertolkte en aan wiens *Ecl.* VIII vs. 10 dit woord ontleend was, den »dichter steeds door het hoofd speelde en dat dan ook sedert dezen tijd bijna geen gedicht van eenig belang van zijne hand verscheen, zonder dat het met een motto van Virgilius was versierd.» Ik geloof, dat het iets meer was, dan ijdel vertoon; het was Vondel hooge ernst, den treurspeltoon van Sophocles nabij te willen komen.

Het is niet de vraag of Vondel het kunstideaal van Sophocles in zijne latere werken bereikt heeft ²⁾, doch of er een streven in Vondels treurspelen is optemerkken, dat ons aan Sophocles en zijne tragedie doet denken. Is dat laatste te bewijzen, inzonderheid van de »Gebroeders», dan wordt de stelling, dat dit stuk met eene bijbedoeling is geschreven, nog onwaarschijnlijker en twijfelachtiger. Zoolang Vondel slechts Seneca navolgde of vertaalde, was het geen wonder dat dikwijls ook zijne poëzie, zooals zijn *Pascha* en *Palamedes*, vaak strekkings-poëzie was.

Zegt niet J. P. Charpentier in zijne Préface van de franse vertaling van Seneca's werken ³⁾ te recht van deze treurspelen: »Les tragédies de Sénèque n'étaient pas, ou du moins n'étaient que secondairement une oeuvre d'art;

¹⁾ Dl. III. bl. 482.

²⁾ Hoe ver hij het daarin gebracht heeft, blijkt wel uit de beschouwing over Vondels *Jeftha* van Prof. Moltzer.

³⁾ *Biblioth. Latine Française Tragédies de Sénèque. Traduct. de la collection Panckoucke par E. Greslou. Nouv. éd. par Cabaret Dupaty. Préface.*

c'était une protestation politique; on y faisait à huis clos et sous des noms étrangers une opposition qui ne se pouvait faire ailleurs." Zoolang Vondel nog onder den invloed van Seneca verkeerde, moge hij minder kunstwerken, meer strekkings-poëzie gedicht en de neiging gehad hebben, om onder vreemde namen een strijd te voeren, die elders niet kon gevoerd worden (ofschoon hij zich zelfs in dat tijdperk reeds daarboven kon verheffen), ontworsteld aan die school en op een hooger kunststandpunt gekomen, mag hij niet lichtvaardig verdacht worden van bijbedoelingen. De vraag moet beantwoord worden: Is »de Gebroeders" een treurspel meer uit de school van Seneca of meer uit die van Sophocles? Dr. te Winkel meent het eerste ¹⁾. Zonder eenig voorbehoud haalt hij de meening aan van K. Sybrandi, die in zijne verhandeling over Vondel en Shakespeare als treurspeldichters ²⁾ op den invloed wijst van Seneca's Oedipus op Vondels Gebroeders. Het is der moeite waard, deze meening nader te bezien. Mogelijk komen wij dan tot de ontdekking, dat veeleer de Groot gelijk had, die het begin van de »Gebroeders" meer vergeleek bij Oedipus Rex van Sophocles ³⁾.

Op twee zaken legt de heer Sybrandi bij zijne vergelijking vooral nadruk: op de aanvangsregels ⁴⁾ en op de expositie ⁵⁾.

Het is zeker — eenige overeenkomst van gedachte is niet te miskennen in den aanhef van Seneca's Oedipus en

¹⁾ Vondel als treurspeldichter. bl. 298.

²⁾ Bekroonde prijsvraag van Teylers genootschap. Haarl. 1841. bl. 51, 52, 73—74.

³⁾ Leven van Vondel door Brandt uitg. Verwijs. bl. 61.

⁴⁾ Sybrandi. bl. 52.

⁵⁾ bl. 73, 74.

Vondels Gebroeders. In beide stukken wordt van het opkomen der zon gewag gemaakt, die de duisternis vervangt, maar tevens de verwoestingen door den nacht aangericht te aanschouwen geeft. ¹⁾ Doch de gelijkkluidendheid is zoo gering en bestaat zoo weinig in overeenkomst van woorden, dat ik mij veel liever voorstel, dat Vondel de eerste verzen van Seneca voor den geest stonden, dan dat hij, gelijk Sybrandi zegt, Seneca's Oedipus voor zich had liggen. In dat geval zou de gelijkkluidendheid veel grooter geweest zijn. Veel sterker daarentegen is de overeenstemming van de eerste ontmoeting van den priester en Oedipus in Sophocles treurspel met die van Abjathar en David uit het eerste bedrijf van de Gebroeders. Niet alleen in de beschrijving van de droogte en den hongersnood zijn punten van aanraking te vinden, maar ik wijs o. a. op de volgende overeenkomstige plaatsen.

De priester zegt bij Sophocles: ²⁾

Welaan, voortreffelijke vorst, red Thebe opnieuw
Ook om uzelf; nu toch viert uw volk
U als zijn redder om dien vroegren dienst,
Doch nooit gedenke 't uwer als den man,
Wien 't eerst zijn opstaan dankt en dan zijn val.

Is dit niet dezelfde gedachte die Abjathar aldus uitdrukt ³⁾.

Ghij hebt het Rijk beschut voor wreede Philistijnen,
En Gods geslacht verlost; 't welck God hierover roemt,
En David onder hen, der stammen Heiland noemt;
Maar al uw dapperheid en eere gaat verloren,
't En zij ghij 't leven stut met water en met koren;
Want 't is vergeefs beschermt zijn vorst en onderdaan.
Indien men hen van dorst en honger laat vergaan.

¹⁾ Vgl. Seneca. Oed. vs. 1—15 met Gebr. vs. 1—3 en vs. 17—20.

²⁾ Vertaling van Prof. v. Herwerden. vs. 44—48.

³⁾ Gebr. vs. 104—110.

En dan het antwoord van Oedipus aan den priester, vergeleken met Davids antwoord aan Abjathar ¹⁾:

Mijn arme kinderen welbekend was mij
 Uw wensch, want ach! ik weet maar al te goed
 Dat ge allen lijdt, doch schoon ge lijdt, lijdt toch
 Geen uwer half het leed, hetwelk ik lijdt!
 Het leed van ieder uwer treft slechts één,
 Hem zelve, niemand anders; maar mijn ziel
 Bejammert gansch de stad, en U en mij!

Dieper zeker vat Sophocles hier de eenheid van Oedipus met zijn volk op; doch ook Vondel heeft daarvoor gevoel, getuige deze woorden:

Wat klaeghtghe mij in 't lang der stammen nood en smarte
 Ik weet dat al te wel, ick treck dit meest ter harte;
 Dees zwaerigheid raeckt mij en mijnen scepter meest.

Hoewel ik, in tegenstelling van Sybrandi allen nadruk leg op deze overeenstemming tusschen Sophocles en Vondel, zou ik niet gaarne het ijdele werk ondernemen, verder in het treurspel naar toevallige aanrakingspunten te zoeken, waaruit zou moeten blijken, dat Vondel of Seneca of Sophocles navolgde. Te weinig overeenkomst is er in den verderen inhoud der stof.

Wat de expositie aangaat, waarop Sybrandi ²⁾ nadrukkelijk wijst, om zijne vergelijking met Seneca's Oedipus vol te houden, dit punt acht ik niet van zulk een belang, om daaruit de gevolgtrekking te maken, dat Vondel de Oedipus van Seneca bij de bewerking van de Gebroeders voor zich had liggen, dit is een sprong, dien ik niet gaarne met Sybrandi zoude doen. De bewering, dat Vondel nog lang niet geheel was doorgedrongen in de tragische kunst van Sophocles, geef ik gaarne gewonnen, maar dat hij bezielde

♦ ¹⁾ Oed. vs. 56—62 en Gebr. vs. 115—118.

²⁾ Bl. 73, 74.

door den Griekschen dichter in 1639 veel hooger stond dan Seneca, dit acht ik niet minder zeker. Eene algemeene vergelijking tusschen de drie genoemde treurspelen gemaakt, bracht mij tot deze slotsom.

Seneca geeft eene breedsprakige uiteenzetting van het bekend verhaal uit de Grieksche mythologie. Zijn Oedipus wordt vooral gekenmerkt door woordenpraal, gezwollen stijl, onnatuurlijkheid en fraseologie. Nergens bespeurt men een poging om een heftigen gemoedsstrijd, geboren uit de onveranderlijke en jammerlijke uitspraak van het orakel, te schetsen. Overal groote woorden en ijdele klinkklank.

Sophocles daarentegen geeft ons een diepen blik in den strijd van Oedipus tegen het Noodlot dat hij toch niet kon ontgaan. Een zeldzaam tragisch gevoel maakt zich van ons meester, als wij dien lijder zien worstelen en al zijne vergeefsche pogingen zien aanwenden om zijn lot te bezweren.

En Vondel zou, indien hij geheel in Sophocles geest was doorgedrongen, vooral David in de »Gebroeders" veel menschelijker hebben geteekend; doch tegenover die schaduwszijde staat deze lichtzijde, dat het orakel van Jahve hem niet tot onbeduidenden woordenpraal, gelijk bij Seneca voert, maar dat hij echt Sophocleïsch, strijd en lijden van het vrouwenhart als noodzakelijk gevolg van het onveranderlijk raadsbesluit van God met onnavolgbare kleuren teekent. Op grond daarvan beweerde ik dat Vondel in 1639, de Electra van Sophocles reeds vertaald hebbende en ongetwijfeld met diens Oedipus, dien hij later overzette, reeds bekend, veel te hoog stond, om Seneca alleen na te volgen ¹⁾, dat hij in dat jaar reeds in de voetstappen van den

¹⁾ Zeker verraadt ook de Jozef in Dothan (1640) nog den invloed van Seneca; doch was niet, gelijk Dr. te Winkel in zijn meermalen reeds aangehaald

Griekschen treurspeldichter, al was het nog op een grooten afstand trad; waaruit ik dan weder, met het oog op de vraag die ons bezighoudt, deze gevolgtrekking maak, dat Vondels treurspelen in dat jaar in de eerste plaats als *kunstwerken* te beschouwen zijn ¹⁾.

Maken derhalve deze uitwendige bewijzen het zeer onwaarschijnlijk dat Vondels »Gebroeders» met bijbedoelingen

geschrift (bl. 304) terecht beweert, Rubens bekende toespraak tot Jozefs rok: „O pluim, waerin het duifken stak” enz. vs. 1421 vgd. een navolging van Electra’s weeklacht bij de urn met de asch van Orestes (vgl. vert. van Prof. van Herwerden vs. 1116 vlgd)?

¹⁾ Het is hier de plaats, om met een enkel woord gewag te maken van de meening van Busken Huet, dat Vondel niet naar Sophocles of Seneca moet beoordeeld worden, maar naar de fransche treurspeldichters uit het laatst der 16de eeuw, met name naar Garnier, Montchestrien, Jean de la Taille e. a. (Land van Rembrand. II, 2. bl. 243—249). Merkwaardig is zeker de overeenkomst der stoffen. Van Garnier bestaan la Troade en Hippolyte, van Monchrestien o. a. l’Ecoissaise ou le désastre (Maria Stuart). Van Jean de la Taille: La famine ou les Gabaonites. De beide eerstgenoemde zijn evenals de Amsterd. Hecuba en Hippolytus van Vondel bewerkingen naar Seneca, wij zochten tevergeefs naar een bewijs, dat Vondel met die vertaling bekend was. Op de Ecoissaise kom ik nog terug. En wat het stuk aangaat van Jean de la Taille, dat zeker hetzelfde onderwerp als de »Gebroeders» behandelt, kwam ik tot de slotsom dat Vondels bewerking zoo geheel verschilt van die van La Famine, dat het hoogst onwaarschijnlijk is, dat Vondel het gekend heeft. De tragedie van de la Taille had zonder twijfel eene bijbedoeling. Zijn oogmerk was, gelijk hij in zijne opdracht aan Margaretha van Valois, koningin van Navarra, zegt: „pour tacher à profiter de quelque chose à ma république escrivant la vérité à une Princesse assise aujourd’hui en l’un des degrez plus haults de l’Europe, afin qu’elle aidera au roi, (votre) Seigneur et Frère (Karel IX), à destourner l’ire de Dieu et faire cesser la guerre, source de tous maux qui pour la quatrième fois forcenne en nos entrailles.” Met het oog op de

zou zijn geschreven, nog meer verbieden de inwendige daaraan te gelooven.

Nadere kennismaking toch met den inhoud van het treurspel zal ons overtuigen niet alleen van de twijfelachtigheid en onwaarschijnlijkheid maar van de volstrekte onwaarheid van Prof. Jonckbloets bewering. Eigenlijke bewijzen, aan den tekst van het treurspel ontleend, worden door hem niet medegedeeld. Bewezen had moeten worden uit den tekst, wat wordt gezegd ¹⁾: »In het stuk valt bijzonder in het oog, dat de hoogepriester Abjathar, onder schijn van Gods orakel te spreken, de zonen van Saul aan zijne persoonlijke wraakzucht opoffert en dat David daartoe meewerkte uit vrees voor het verlies zijner niet geheel rechtvaardig bezeten kroon.” In plaats dat de schrijver de bewijzen voor dien schijn, voor die wraakzucht van Abjathar, voor die zwakheid van David bijbrengt, vergenoegt hij zich met aanstonds op die woorden te doen volgen. »Alles gewikt en gewogen, dan is er reden te vermoeden dat wij ook hier met een tendenz-stuk te doen hebben, en dat de dichter de schrikkelijke gevolgen heeft willen schetsen van den haat van priesters en predikanten.” Dit klinkt, naar mijne bescheiden meening, toch wel wat vreemd. Het gaat niet aan, niets te wikken en te wegen voor zijne lezers en dan toch als slotsom de woorden uit te spreken: »Alles gewikt en gewogen.” Ik wil dit trachten

ellenden van de godsdienstoorlogen in Frankrijk schreef dus de la Taille zijn *Famine ou les Gabaonites*. Het kan zijn, dat Vondel den titel van het werk gelezen, of er van gehoord heeft. Maar het stuk zelf heeft hij niet nagevolgd. Abjathar noch de priesters komen er als personen in voor. Joab vervult de rol van Benajas; niet Michol maar Merobe, de eigen moeder der 5 zonen, die echter reeds gestorven was, bekleedt er een plaats in. Ook is de expositie geheel anders.

¹⁾ Dl. IV. bl. 232. vlgd.

te doen en nagaan, of werkelijk uit den inhoud van het stuk bewijzen voor Jonckbloets niet gestaafde meening zijn bij te brengen.

Inderdaad komen in de »Gebroeders» enkele regels voor, die stof tot nadenken geven. Van de Levieten sprekende, zegt Benajas o. a. in het laatste tooneel van het derde bedrijf: ¹⁾

Dat priesterlijk geslacht. Ghij weet, wat dit vermagh,
Dees hebben over volck en vaders groot ontzagh.
Koom Levi niet te na, ten minste bij uw schuld,
Dat bloed houdt maat noch streek en kent noch vriend, noch mage.

Elders legt Vondel deze woorden aan Michol op de lippen: ²⁾

Dit duidt men naar Gods wil,
Zoo 't de wraakzucht lust!

Michol en Rispe spreken telkens van de wraak van Abjathar. Rispe noemt het in haar eerste gesprek met Benajas ³⁾ een glimp, dat men den dood van Sauls zonen eischt, ten einde »de akkers, die nu quijnen aen zulk een heete koorts, te koelen met hun bloed.» Michol valt Benajas, als deze haar heeft toegevoegd, dat David in 't minst niet zou handelen, tenzij »met rijpen raed van God en Abjathar», aldus in de rede:

Ja Abjathar, helaas hoe smoor ik mijn gedachten?
Wat goed stond Sauls huis van Abjathar te wachten
Van dat Achimelech, zijn vader, hem den troon
Van Arons priesterdom had ingeruimt? de zoon
Kreegh toen het zwaerd om zich en zijn geslacht te wreecken
Aan Saul, die hem had met Edoms zwaerd doorsteecken,
Och vader, toen ghij u aan Priesteren had misgaan

¹⁾ Van Lenneps uitg. van Vondel. Dl. III. bl. 685.

²⁾ Id. bl. 674.

³⁾ Id. bl. 672.

Aan dien gewijden rock, kon 't rijk niet langer staan.
 Een dolle vaders bui kan op een sprong verbeuren,
 Hetgeen daer, jaeren lang, zijn kinderen omme treuren.

BENAJAS.

Wie Gods gezalfden raeckt, raeckt Gods ooghappel aan.

MICHOL.

Zoo Abjathar dit stemt, zoo is 't met ons gedaen.

Met deze overtuiging van Michol, dat het eigenlijk Abjathars wraak is, stemt Rispe geheel in, want zij herneemt op 't laatste woord van Michol:

't En past niet yemants wraeck in Godes zaeck te mengen,
 terwijl zij elders in het begin van het vierde bedrijf ¹⁾ deze woorden aan den rei van priesteren toevoegt:

Zoo spreekt ghij en drijft zelfs met maght het wraeckrecht voort.

Uit een en ander blijkt duidelijk, dat Vondels Rispe en Michol denken aan eene wraak van Abjathar. Dit is echter slechts een nieuw bewijs van Vondels objectiviteit. Niet hij geloofde, dat Abjathar zich wreekte over den moord, door Saul begaan aan Achimelech, diens zonen en 85 andere priesters, die den linnen lijfrok droegen ²⁾; maar is het niet zeer begrijpelijk, dat hij Rispe en Michol in haar onlijdelijke smart verband doet zien tussehen het offer harer kinderen, aan de Gibeonieten gebracht en den moord van Abjathars vader en de zijnen door Saul begaan? Het zou te dwaas zijn, die overtuiging, op rekening van Vondel zelf te stellen, en dan op grond daarvan te beweren, dat die wraak van Abjathar ten spiegel aan zijne tijdgenooten moest verstrekken, om er »den haat

¹⁾ vs. 1145 vlgd.

²⁾ 1 Samuel. 22. vs. 9—23.

der priesters en predikanten" in te zien. De eerste sprong zou al even gewaagd zijn als de andere. Met even veel recht toch zou men dan b. v. de gedachte uit dien meesterlijken rei uit de Noach

Zou al het zinken en vergaan,
 Waar bleef de zwaan?
 Waar bleef de zwaan,
 De zwaan, dat vroolijke waterdier,
 Nooit zat van kussen?
 Geen watren blussen
 Haar minnevuur

als een meening van Vondel zelf kunnen opvatten, terwijl de dichter met de grootst mogelijke objectiviteit dien reizang op de lippen van een lichtzinnige vrouwenschaar legt, maar natuurlijk zelf niet kan worden geacht, die gedachte te deelen.

Of om binnen het bestek van ons treurspel te blijven, zou men met hetzelfde recht de beschouwing van de afstammelingen van Saul, op het oogenblik, dat ze de doodstraf zullen ondergaan, omtrent David, als den schildknaap, die Sauls huis heeft verdrongen ¹⁾, als Vondels overtuiging kunnen aanmerken; terwijl dat tooneel uit het treurspel een even voldingend bewijs is van Vondels groote gave, om zijne helden te doen spreken, zooals zij dat volgens hun karakter moesten doen. Dat inderdaad onze dichter omtrent Abjathar eene geheel andere meening was toegedaan, dan Michol en Rispe, kan uit verschillende gedeelten van het treurspel blijken. Die hoogepriester wordt ons niet voorgesteld als wraakzuchtig, maar integendeel reeds aanstonds in het begin van het treurspel vol mededoogen met

¹⁾ Van Lennep. III. bl. 696, 697.

het treurige lot van land en volk. Op zijne lippen legt Vondel dien droevigen smartkreet over het deerniswaardig volk, die steeds als een der schoonste proeven van Nederlandsche poëzie is beschouwd en aanvangt met deze woorden:

De nood, gezalfde vorst, beschermer der gemeente,
De dierte en hongersnood in 't rammeland gebeente
Van 't magere, uitgeteerd en quijnend Israel....

Niet Abjathar, dien Vondel, buiten het bijbelverhaal om, doet optreden als uitlegger van Gods orakel, waartoe hij natuurlijk alle vrijheid had en van wien als prototype Tiresias uit Sophocles' Oedipus kan worden aangemerkt; niet Abjathar, maar God zelf stelt Vondel overal als den wreker voor.

't Gericht des Hemels haet het gruwlijk bloedvergieten,
Verdelght al Sauls huis en zijn gedachtenis.
Al schijnt het aan den tijd hier jaren lang te ontschieten,
Hoe lang de wraeck vertreckt, zij komt in 't end gewis ¹⁾.

Met dit motto is volkomen in overeenstemming hetgeen David in zijn gesprek met de Gabaonners ²⁾ zegt:

Och Saul, Saul, hoeveel quaeds berokkent ghij!
Hoe heeft dit bloed zoo lang op uwen kop gedropen.
Al komt de wraeck ter sluick en sluipende aangekropen,
Zij koomt in 't eind gewis, om hoofdsom en verloop
Al t' effen, wat tyran had oyt aan moordkost koop?
Hoe wrocht dit op uw graf na 't rotten van 't gebeente,
Al wat de vorst verbeurt betaalt de goe gemeente.

Besprak ik op dit oogenblik Vondels taal, dan zou ik hier willen wijzen op de oorspronkelijkheid en frischheid in die laatste versregels en ik zou ze willen voegen bij die voorbeelden, door Beets in zijne studie over Vondel ³⁾

¹⁾ Van Lennep. III. bl. 648.

²⁾ Id. bl. 661. vs. 374—380.

³⁾ Verpoozingen op letterk. gebied. 3de dr. Arnh.-Nijm. Cohen. bl. 154—155.

geleverd, ten bewijze van de onnavolgbaarheid van den dichter, »die de taal onder zijne handen tot maagdelijke schoonheid zag opwassen.» Doch mijne bedoeling met die aanhaling was slechts, te bewijzen dat Vondel hier door David dezelfde gedachte laat uitspreken, die hij in het motto had neergelegd, namelijk, dat het des hemels wraak is, die thans komt over de nakomelingen van Saul.

Op gelijke wijze uit Benajas zich ¹⁾, waar deze David den raad geeft, om nu toch vooral van de gunstige gelegenheid gebruik te maken en zich te ontslaan van Sauls nakomelingschap.

De hemel kaetst u toe: dies neem dien slagh nu waer,
God geeft gelegenheid, men grijp haar voort bij 't hair
God, om een vasten stoel te stutten voor uwe erven,
Zwoer zelf den val van 't hof, hetwelck hen mocht bederven.
Hij voert zijn opzet nu door Gabaonners uit,
En wreeckt zich door hun wraeck; en schut ghij Gods besluit?

Mij dunkt, meer bewijzen zijn niet noodig om te doen inzien, dat Vondel zelf aan de wraak des hemels en niet aan die van Abjathar denkt. Ten overvloed echter zij nog een gedeelte uit den rei aangehaald, waarmede het 4de bedrijf eindigt. Dit neemt den laatsten twijfel weg, of het in Vondels geest ware geweest, den val der zonen van Saul aan de wraak van den hooge priester toe te schrijven.

Die rei brengt

„Den vervloekten dag
Toen midden onder vier en tachtigh
Achimelech doorsteecken lagh”.

in herinnering. Al de gruwelen door Saul aan Levi, Nob en Gabaon begaan, worden daarin opgesomd, en dan eindigt de rei met dezen toezang:

¹⁾ Van Lennep. III. bl. 666 en 667 vs. 500—510.

Eerwaerdste Vader, Abjathar,
 Ter goeder uur zijt ghij 't ontdoken
 Gelijk een ondergaende star.
 Om rijzende, eens te zien gewroken
 Rechtvaardigh, *buiten uwe schuld*,
 Uw vaders onrecht, en uw magen.

Derhalve, al had Vondel ook op Michols lippen de woorden gelegd:

Wat goed stond Saul's huis van Abjathar te wachten?

zijn eigen overtuiging was, dat de val van dat huis, hoe rechtvaardig ook, buiten de schuld van Abjathar plaats had. Hij zag, om met de woorden van Bakhuizen van den Brink te spreken ¹⁾ »in de uitroeijing van Sauls geslacht een blijk der Goddelijke rechtvaardigheid, in Davids gehoorzaamheid een grootheid van karakter, slechts door Abraham in het offer zijns zoons geëvenaard.” Bakhuizen zag volstrekt niet in de »Gebroeders” een »tendenz-stuk”, getuige o. a. zijne woorden, die onmiddellijk aan de aangehaalde voorafgaan. »Ware de stof in handen van Coster gevallen, dan waren zeker Abjathar en zijn rei als listige, heerschzuchtige priesters afgebeeld, die den zwakken David ten speelbal verlangden, om eigen bloeddorst aan hunne vijanden te koelen.”

Inderdaad, de schrijver van »Vondel met Roskam en Rommelpot” heeft gelijk. De stof van de Gebroeders zou voor Coster onbetaalbaar geweest zijn. Hij zou er zeker een tweede »Iphigenia” van hebben gemaakt. Vondel daarentegen, dien wij in het jaar 1625 reeds ver boven Coster zagen uitblinken, vond in die stof van de Gebroeders zijn eigen vrome overtuiging terug. Zijn innig geloof in »Gods

¹⁾ Zie: Stud. en Schetsen. Dl. II. bl. 35. Nieuwe afzonderlijke uitg. 's Grav. 1886. bl. 35.

rechtvaardigheid" wilde hij er dramatisch in aanschouwelijk maken.

Hoe geheel anders zou »de Gebroeders" er moeten uitzien, zoo Jonckbloets meening waarheid behelsde. Vondel zou dan niet hebben verzuimd in een afzonderlijk tooneel bij den aanvang van het stuk, het booze plan van Abjathar, evenals in de samenspraak tusschen Sisylus en Megeer, tusschen Ulysses en Diomedes (in zijn Palamedes), aanschouwelijk te maken. Zeer tastbare en ontelbare toespelingen moesten er dan in voorkomen; overal moest, evenals in de Palamedes, de aandacht der toeschouwers van Israëls toestand op den tijd en den tijdgeest zijner dagen worden afgeleid. Nergens geschiedt dit. Het geheele stuk is niets dan eene dramatische uiteenzetting van Israëls godsdienstige wereldbeschouwing.

Nergens? Over twee plaatsen, die ik aanhaalde, sprak ik nog niet. Ten eerste over het woord van Michol:

Och vader! toen ghij u aan priestern had misgaen
Aen dien gewijden roch, kan 't Rijck niet langer staen.

Van Lennep teekent daar bij aan: »Wederom de toespeling op Oldenbarneveld. De priesters zijn hier weder de Contra-Remonstranten." Ik durf te vragen: Zou Vondel ooit zijn afgod Oldenbarneveld met den verworpen zoon van Kis hebben kunnen vergelijken? Alleen op den klank der woorden af, aan Vondel allerlei bijbedoelingen toe te kennen, die buitendien in strijd waren met zijn geest, zou door niemand eer dan door hem zelf ten strengste worden afgekeurd. Men zou waarlijk hetzelfde recht hebben om de woorden van Benajas ¹⁾ omtrent het volk, (waarvan David had beweerd, dat het naar reden zou hooren):

¹⁾ Van Lennep. III. bl. 665.

Wanneer 't van honger raest? De buick en heeft geen ooren.

om, zeg ik, die woorden toepasselijk te maken op den franschen revolutie-tijd, toen Napoleon beweerde: »Le ventre c'est le principe de la Révolution."

Eene plaats blijft over, het woord namelijk van Benajas omtrent den invloed van Levi op het volk. Vondel heeft daar het oog op een verhaal uit de Richteren (hoofdst. 19 en 20), waar alleen ter wille van een lichtzinnig bijwijf van een Leviet, alle stammen van Dan tot Berseba in beweging komen. Hier is niet te ontkennen, dat Vondel in het voorbijgaan moet gedacht hebben aan den machtigen invloed der priesterpartij in zijn land. Te teekenachtig zegt hij o. a. »kom Levi niet te na." Op dat oogenblik heeft hem de beweging hier te lande, vooral uit de eerste 30 jaren der 17de eeuw zeker voor den geest gestaan, de aanschouwelijkheid der uitdrukking zou daar althans voor pleiten. Doch heeft men nu op grond daarvan alleen recht, om het stuk in den zin van Jonckbloet een »tendenz-stuk" te noemen? Ik herinner hier aan de meening van Vischer in de inleiding behandeld ¹⁾: Vergelijkingen, met mate aangebracht stempelen volstrekt een stuk nog niet tot een voortbrengsel der strekkings-poëzie. Het ware zelfs te dwaas, om van den zuiverst objectieven dichter te vergen, dat hij altijd zich zelve en zijnen tijd moest vergeten. Des te levendiger stond op dat oogenblik, toen hij Benajas die woorden deed spreken, Levi's invloed hem voor den geest, omdat hijzelf van dien invloed in al zijn onweerstaanbare macht was getuige geweest. Is het treurspel »de Gebroeders" alzoo niet met een bijoogmerk gedicht, welke kunstwaarde moet er dan aan worden toegekend?

¹⁾ Zie bl. 13 en 14 van dit proefschrift.

Voor de beantwoording dier vraag kies ik tot punt van uitgang het oordeel van Witsen Geijsbeek ¹⁾).

»Wij voor ons walgen van een historie, waarin zeven onschuldige menschen door een zwakken bigotten koning worden uitgeleverd om opgehangen te worden.» En elders: »Waar had Vondel toch zijne zinnen, toen hij dit onding samenlapte, hetwelk zijn smakeloosheid tot een »allervolmaectst slag van treurspelen» verhief. Bijkans geene bladzijde kan men zonder verontwaardiging lezen en deze doet ons zwijgen, wat wij verder nog van deze dramatische misvorming eener bijbelsch historie zouden kunnen zeggen. Vondel was de man niet, die met oordeel zijne stof uit de gewijde bladeren wist te putten en met smaak te verwerken.» Dit oordeel kan aan Witsen Geijsbeek nog vergeven worden, want de tijd, waarin hij zijn woordenboek schreef, was de bloeitijd van het rationalisme in de theologie en zijn oordeel over de Gebroeders berust enkel op de rationalistische verklaring van het Bijbelverhaal. Volgens deze toch was het niet God maar waren het de priesters op wier rekening al het onmenschenlijke van het O. T. werd gesteld. Zonder eenig gevoel voor het dichterlijk genie van Vondel, toetste W. G. dit stuk alleen aan de rationalistische voorstelling van den val van Sauls huis, zooals zij gangbaar was in zijnen tijd. Dit was begrijpelijk en natuurlijk, al moet het betreurd worden dat de letterkundige critiek dier dagen zulk een slavin was van de rationalistische theologie.

Minder vergefelijk echter is het, dat Jonckbloet, getuige zijne weinige woorden over de Gebroeders nog geheel op dit standpunt blijkt te staan in zijne beoordee-

¹⁾ Biogr. Anth. Woordenb. D. VI. bl. 289, 299.

ling. Het is immers bekend genoeg, dat die rationalistische voorstelling reeds lang tot het verledene behoort.

Prof. Kuenen wacht zich wel in zijn belangrijk werk: »De godsdienst van Israël" ¹⁾ waar hij ook hetzelfde bijbelverhaal ter sprake brengt, dat menschenoffer, door David gebracht, aan priesterlist toe te schrijven. Eene verklaring toch als deze uit de oude school is geheel in strijd met het begrip van eene organische ontwikkeling van Israëls godsdienst. Het godsdienstig standpunt van David wordt zeker door dien geleerde niet verheven genoemd. Onderscheid makende tusschen de latere overlevering, die aan David de psalmen toekende en den Croniekschrijver eene »geïdealiseerde" voorstelling van koning David ²⁾ in de pen gaf, en de oorspronkelijke verhalen in de boeken van Samuel te vinden, wijst prof. Kuenen o. a. op het bijbelverhaal der Gibeonieten (wier eisch, dat de bloedschuld van Saul door het ophangen van zeven zijner afstammelingen verzoend moest worden, David inwilligde) om aan te toonen, hoeveel zinnelijks en onontwikelds er nog in Davids opvatting van Jahve's wezen doorstraalt. »Wraakzucht en wreedheid, zelfs tegenover weerloozen, worden door Davids zedelijk bewustzijn niet afgekeurd. En waar het ideaal van zedelijkheid laag staat, daar kan ook de opvatting van het karakter der godheid niet anders dan gebrekkig wezen."

Wel degelijk spreekt hij dus van Davids denkbeelden over Jahve; als een werktuig in de handen der priesters beschouwt hij hem niet. Zijn beeld moet zelfs, niettegen-

¹⁾ De voornaamste Godsdiensten. De Godsdienst van Israël tot den ondergang van den Joodschen Staat, door Dr. A. Kuenen. Dl. I. bl. 324—326.

²⁾ Zie: Id. bl. 320.

staande »de vlekken die hem ontsieren,» volgens prof. Kuenen,» met bewondering worden aangestaard.»

Al was m. a. w. Davids opvatting van Jahve nog zeer zinnelijk en onontwikkeld, zelfs in de ziekelijke vormen, waarin hij zich de Godheid voorstelde, ligt een waarheid verscholen. Die gouden korrel te ontdoen van de ruwe schaal is beter taak, dan uit de hoogte, zonder waardeering daarop neder te zien en tegelijk korrel en schaal te verwerpen. Wat is die korrel, ja die parel van groote waarde, in het ijzingwekkend verhaal der Gibeonieten? Dat was Davids geloof in Gods rechtvaardigheid, in een zedelijke wereldorde, die de misdaden der vaderen bezoekt aan de kinderen tot in het derde en vierde lid.

Vondel nu, even weinig bekend met de rationalistische als met de historisch-critische verklaring van 2 Sam. 21, maakte dat onderscheid natuurlijk niet tussehen kern en schaal. Davids geloof en de vorm van dat geloof deelde Vondel geheel.

Gods gramschap houdt tot noch den hemel dicht gesloten,
Om Saul's moordgeslacht, en 't bloed van hem vergoten.
Te Gabaon, zoo luid 't orakel van Gods spraek
Dat lang vergoten bloed klaegt noch en schreit om wraeck.

Die orakelstem was ook Vondels overtuiging. Niet minder, dan het Sophocles' overtuiging was, dat werkelijk eenmaal aan Oedipus het schrikkelijkst leed door Phoebus was voorspeld:

(Hij) zou (zijn) moeder huwen en een kroost
Verwekken, ijzingwekkend om te zien,
En zou (zijns) eigen vaders moordenaar zijn ¹⁾.

Beide, zoowel Vondel als Sophocles bouwen op dat

¹⁾ Vert. v. Prof. Herwerden. vs. 783—86. bl. 29.

orakel hunne tragedie. Niet de inhoud van dat orakel mag beoordeeld worden, alleen datgene, wat de kunst er uit te voorschijn roept. Twijfelingen te opperen aangaande dat orakel is, uit zuiver aesthetisch oogpunt beschouwd, onzinnig. Voor Vondel en Sophocles was een Godspraak, wat voor ons en ons geslacht een dwaasheid zou zijn. Schiller zegt terecht van Sophocles' Oedipus: »Alles ist schon da, und es wird nur heraus gewickelt. Der Orakel hat ein Antheil an der Tragödie der schlechterdings durch nichts zu ersetzen ist. Wollte man das Wesentliche der Fabel selbst bei veränderten Personen und Zeiten, beibehalten, so würde lächerlich werden, was jetzt furchtbar ist ¹⁾. Nu is hetgeen Vondels kunst uit de godspraak te voorschijn geroepen heeft, niet op ééne lijn te stellen met dat, wat Sophocles er uit ontwikkelde. Oneindig hoog staat hier de Grieksche dichter boven Vondel. Indien deze Sophocles had kunnen nabijkomen, dan zou met veel meer zorg en menschenkennis het beeld van David moeten zijn uitgewerkt. Even als Sophocles zijn Oedipus teekent, in diens bangen twijfel en strijd, al worstelend tegen dat onzalig noodlot, waaraan hij zich te vergeefs wil onttrekken, zoo had Vondel zijn David moeten voorstellen. Het geloof bracht hier echter Vondel op een verkeerden weg. Dat hij David met eenige menschelijke gevoelens »bekleedde», druischte reeds min of meer tegen zijn geloof in, althans in zijne opdracht acht hij zich verplicht zich tegen een godgeleerde, die hem daarvan een verwijt gemaakt had, te verdedigen ²⁾. Vondel had om zoo te zeggen een voorgevoel van hetgeen David als tragisch karakter zou hebben kun-

¹⁾ Briefwechsel zwischen Schiller u. Goethe. 3e Ausg. Stuttg. 1870—1. Bd. I. S. 374.

²⁾ Zie: Van Lennep. III. bl. 637 en 638.

nen worden. Zelf gaf hij dat tragisch karakter aan David niet. Wel laat hij hem strijden, maar te spoedig geeft David zich over aan zijne leidslieden. Geheel een speelbal is hij wel niet in hun hand, want hij verdedigt eerst met alle macht, die in hem is, de onschuldige slachtoffers, maar spoedig laat hij deze weder aan hun lot over; niet zoo spoedig echter, dat wij met Jonckbloet de geheele voorrede in strijd met den tekst verklaren, en haar als bittere ironie opvatten. Vergelijk daartoe slechts vs 120—127, vs 356—359, vs 385—392 en elders. Al te veel nadruk willen wij niet op die menschelijke ontboezemingen van David leggen, daar hij zonder veel strijd de stem van het orakel gehoorzaamt, terwijl hij had moeten worstelen en strijden tegen zijn noodlot, zoo wij een tragisch karakter, evenals in Oedipus, in hem wilden aanschouwen. De stof was niet minder dan de Oedipus voor een tragedie geschikt: de herdersknaap, die als toekomstig koning met grenzenlooze grootmoedigheid zijnen vervolger Saul had gespaard, later door het orakel verplicht in strijd met zijn karakter alle nakomelingen van Saul te vermoorden. Sophocles zou daarvan niet minder dan van de Oedipus gemaakt hebben. »Wenn es je einen tragischen Stoff gab, wo die (angebliche) Stimme des Himmels und die des Herzens mit einander in Konflikt geriethen, so ist es diese Geschichte." Met die woorden liet zich verscheidene jaren geleden een Duitscher over »de Gebroeders" van Vondel uit ¹⁾. En naar waarheid voegde hij er aan toe: »Das Trauerspiel enthält der werfenden Meinung des dürren Lexicographen Witzen Geijsbeek zum Trotz, eine Menge ächt-dramatischer Schönheiten." Zoo ook dacht er reeds een tijdgenoot van Vondel in

¹⁾ Niederländisches Museum. Magazin für Gesch. Litt. u. s. w. in den Niederl. 2^{en} Heft, 1844.

Duitschland over, namelijk Gryphius, die o. a. ook een vertaling van de Gebroeders vervaardigde ¹⁾.

Wij zijn dan ook niet ongeneigd om allen, die met Witsen Geijsbeek de Gebroeders als een dramatisch onding willen verwerpen, of er iets anders in zoeken dan er werkelijk in ligt, ter waarschuwing de volgende woorden van Vondel uit zijn opdracht van de Gebroeders tegemoet te voeren: »Er zijn van die luiden van geen geringe geleerdheid en wetenschap, die zich luttel met poëzie bemoeiende, bij wijlen al te nauwe en strenge keurmeesters zijn over deze kunst en die niet wel begrijpen, hoe die te teer en te edel is, om zulk een harde proef uit te staan, zonder een groot deel van haar aartigheid en luister te verliezen.»

En hiermede neem ik van de Gebroeders afscheid. Het zou mij te ver voeren, wilde ik nog in eene beoordeeling treden van Dr. Te Winkels meening omtrent het oud-testamentisch treurspel (en dus ook omtrent de Gebroeders) van Vondel, als ware dit geheel te verklaren uit het mysteriespel der middeleeuwen. Met groote scherpzinnigheid is die meening door den schrijver verdedigd, doch overtuigd heeft hij mij niet. Daar echter dit onderwerp niet onmiddellijk binnen het bestek mijner beschouwing valt, acht ik mij niet verplicht, die meening hier te bestrijden ²⁾.

¹⁾ Dr. Kollwijn, Ueber den Einfluss des Holl. Dramas auf A. Gryphius. Amst. s. d.

²⁾ Te Winkel, Vondel als treurspeldichter. bl. 166—202.

IV.

Ook Vondels Maria Stuart wordt door Jonckbloet tot het politiek-kerkelijk drama gebracht. Volgens hem verdient dit stuk alleen als »politiek pleidooi" onze aandacht ¹⁾. Nader uitgewerkt of bewezen wordt evenwel deze stelling niet. Evenmin geschiedt dit door dr. J. Te Winkel, die in zijn reeds meermalen aangehaald werk over Vondel als Treurspeldichter op bl. 261—63 over de Maria Stuart handelt, en nog sterker dan Jonckbloet zich over dit treurspel uitlaat: »Behalve de Palamedes heeft Vondel nog één treurspel gemaakt, dat van het begin tot het einde onmiskenbaar eene politiek-kerkelijke strekking heeft, namelijk de Maria Stuart of gemartelde Majesteit." Deze meening omschrijft Te Winkel nader aldus: »Maria Stuart is, volgens Vondel, martelares van het Katholieke geloof en in haar de heiligheid van het koningschap bij Gods genade aangerand. 't Was onzen dichter evenwel niet te doen, om die waarheid in het licht te stellen." Welke waarheid dan? vragen wij, en hij antwoordt: »Onder het beeld der koninklijke mar-

¹⁾ DL IV. bl. 248.

telaars stelde Vondel de, als 't ware door hem voorspelde onthoofding van Karel Stuart voor."

Het is mij gebleken, dat de schrijver, die tot heden nog geen gevolg aan zijn voornemen had gegeven, om in een afzonderlijk opstel zijne denkbeelden nader te ontwikkelen ¹⁾, bij zijne meening omtrent het karakter van de Maria Stuart is gebleven. Hij blijft het stuk van Vondel van het begin tot het eind een pleidooi voor het koningschap bij de Gratie Gods, een hekeling van het republikeinsch-puriteinsch beginsel noemen en meent in de Maria Stuart allerlei toespelingen op de tijdsomstandigheden in Engeland te vinden, als evenzoo vele bewijzen dat het hem eigenlijk niet te doen was, om Maria Stuart te schetsen, maar haren kleinzoon Karel I. In dat geval zou het geen objectief kunstgewrocht maar een zeer subjectief werk verdienen genoemd te worden.

Volgens mijne overtuiging moet de Maria Stuart niet uit dit oogpunt beschouwd worden. Ten einde echter niet te worden misverstaan, zij op den voorgrond gesteld, dat Vondel, bij de keuze zijner stof, ook hier weder beheerscht werd »door dat dicht gedrang van personen en dingen, door die schielijke opvolging van merkwaardige gebeurtenissen," waaruit wij vroeger ²⁾ zagen, dat Dr. Beets zijn dichterlijke natuur verklaarde.

Vondel heeft in de staatkundige gebeurtenissen, die zijn vaderland en Engeland in dien tijd in beroering brachten, levendig deelgenomen. Van de nieuwe staatkundige beweging die met Richelieu begint, had hij hoegenaamd geen begrip. Het blijkt nergens, dat hij besepte, van hoeveel

¹⁾ Zie Noot op bl. 263 van zijn werk.

²⁾ Zie bl. 12 van dit proefschrift.

gewicht voor de Europeesche staatkunde het streven van den grooten minister van Lodewijk XIII zou worden, namelijk om het familie-belang bij het staatsbelang te doen achter staan ¹⁾. Des te meer vonden de bijzondere belangen der regeerende vorstenhuizen in Vondel een dichterlijken voorstander. Met welk een vurige belangstelling volgde hij den loop der Engelsche gebeurtenissen van zijn tijd! Welk een bezielde gedicht vloede er uit zijn pen in 1642, toen Henriette Maria, de echtgenoot van Karel I in Amsterdam verscheen! ²⁾ Hoe juichte zijn hart bij de voltrekking van het huwelijk tusschen Frederik Hendriks zoon en de Engelsche prinses, van wie hij o. a. zong in zijn Hymen van Oranje en Britanje ³⁾:

't Is de dochter van Britanje
 Vrouw Maria, die dus bralt
 En den zoon van 't fiere Oranje
 Schaamroot in zijn armen valt,
 't Is de roos van al de bloemen
 Daar men noch Bourbon in leest
 En de Stuarts niet te noemen,
 Dan eerbiedigh en bevreest.

De vereeniging van de vorstelijke geslachten van Oranje, Stuart, Bourbon, door het huwelijk van Willem II, was voor Vondel een hartverheffende gedachte.

Met welk een medelijden hij dan ook de bittere lotgevallen van Karel I uit de verte gadesloeg, laat zich begripen. Van 1643 dagteekent zijn „klaghte over de weerspanningen van Groot Britanje” ⁴⁾ waarin deze woorden voorkomen:

¹⁾ Zie: Ranke, Engl. Gesch. II. S. 328.

²⁾ Zie: van Lenneps uitgave. Dl. IV. bl. 124 vgd.

³⁾ Zie: v. Lenneps uitg. Dl. IV. bl. 143 vgd.

⁴⁾ Id. bl. 388.

Was 't niet genoegh dat Karel
 Aen zijne kroon moest missen zulck een parel
 Als Straffort, Yrlants Styl,
 Omver gehackt met uw verwoede bijl?
 De bijl zijn deughtsbelooning,
 Die Londen dreef in 't hart van zijnen koning,
 Door Wentworts trouwen neck.
 Noch zee, noch Theems kan zuivren zulck een vleck
 Vertrapt ghij 's hemels zegen?
 En mickt met bus en spiets en dolck en degen
 Na uwen vaders borst?

Van 1644 dagteekent zijn Morgenwecker der Sabbatisten,
 zijn hekeling der Puriteinen, van wier heilloozen strijd tegen
 Karel hij o. a. getuigt:

Met 's konings out gezagh te knacken
 Geraeckt uw welvaert aan 't sacken.

Ook het geestig Radt der Avonturen, waarin hij de
 Engelschen bespot, die alleen tot eigen nadeel de Schotten
 hadden ingehaald, als ook het Mundus vult decipi zijn van
 hetzelfde jaar 1644. Dit alles is bekend genoeg. Het be-
 hoeft geen betoog, dat Vondel veel medegevoel had voor
 den ongelukkigen Karel Stuart, wien hij o. a. aldus in
 1649, toen de moordbijl ook hem had gedood, in zijn
 graf deze bezielde woorden toezong:

O Martelaar, o hoofd der Schotten;
 Dorst Londen's Bijl uw distel knotten?
 Dat 's immers al te goddeloos
 Kon Straffords bloed de Theems niet stillen;
 Had Kantelberg heur schorre killen
 Op 't moordschavot noch niet voldaan;
 Moest uw gekroonde kruin haar païen,
 Eer deze weërhaan om wou draeien?
 Zoo zal' er zee haest holler gaen.
 Rust Stuart, rust! Hoe dus zorgvuldigh?
 Ga, legh uw hoofd, ghij zijt onschuldigh,
 Vrij zachtgens in Maria's schoot!

Het behoeft derhalve geen nader bewijs, dat Vondel tusschen de jaren 1640—46 veel met zijne gedachten in Engeland leefde en ik neem gaarne aan dat de keuze der stof van het treurspel, dat ons bezig houdt, verklaard moet worden uit de gewaarwordingen, die de overpeinzing der droevige werkelijkheid van het Engeland zijner dagen in hem wekte. Moest een dichterlijke geest als die van Vondel, onder den indruk van de lotgevallen van Karel Stuart, niet van zelf worden teruggevoerd tot diens grootmoeder Maria? De tijdsomstandigheden herinnerden hem zoo levendig aan het slachtoffer van de staatkunde van Elisabeth. Doch niet gaarne zou ik met Dr. Te Winkel nu dezen reuzensprong doen en beweren, dat het Vondel eigenlijk in dat treurspel niet te doen was om Maria, maar dat hij alleen in haar den wettigen vorst Karel I verheerlijkte. Zulke sprongen zijn, naar mijne meening, in letterkundige critiek wat gewaagd. Ze zijn alleen dan te rechtvaardigen, wanneer zeer afdoende bewijzen zijn bij te brengen. Deze echter ontbreken, naar mijn inzien, hier geheel. Vondels doel met de verwerking van die stof lag niet buiten die stof, maar in haar zelve. Geen dichtwerk met bijbedoelingen is de Maria Stuart, maar in alle opzichten een objectief kunstwerk. Of geeft niet de Maria Stuart den indruk dat de dichter als het ware verzonken is in aanbidding voor zijne onvolprezen heldin? Ik behandel niet de vraag, in hoever het stuk beantwoordt aan de eischen van een treurspel. Vondel zelf heeft, blijkens zijn opdracht, gevoeld, wat er in dit opzicht aan zijn stuk ontbrak; ik kan eenvoudig den lezer naar die opdracht en naar de critiek van Dr. Jonckbloet verwijzen, die dit punt in het juiste licht heeft gesteld. Voor mij is dat op dit oogenblik de vraag niet.

Ik heb mij bezig te houden met het onderzoek of de dichter

ter Maria Stuart zelve of in haar beeld haar kleinzoon op het oog had ¹⁾). Al mijn zoeken naar toespelingen op Karels tijd heeft tot de slotsom geleid, dat ik slechts twee plaatsen kan aanwijzen, waarin Vondel blijkbaar voor een oogenblik de 16de voor de 17de eeuw vergeet.

De eerste plaats is te vinden in het gesprek tusschen Maria en Paulet, die haar vertrek van alle koninklijke teekenen moet ontdoen. Aan Maria worden daar deze woorden op de lippen gelegd:

Laet Parlement en Raet en ketterdom gewelt
Te wercke stellen, als geweldenaers en stroopers
Die in een moordspelonck, gesterckt met overloopers,
Den allervroomsten vorst vast knevelen met kracht.
’k Gedoogh het tegens recht.

Het kan zijn dat hier den dichter, toen hij Maria deed spreken van den allervroomsten vorst, Karel I voor den geest stond. Juist in het jaar 1646, toen de Maria Stuart geschreven werd, bevond zich Karel, verslagen bij Marston-Moor en Naseby en naar de verraderlijke Schotten gevlucht, in den neteligsten toestand. Toch wordt hier in zulke algemeene termen over het lot van vorsten, die door hunne onderdanen worden mishandeld, gesproken, dat het nog de vraag is, of Vondel wel aan een bepaald persoon op die plaats heeft gedacht.

Duidelijker toespeling vinden wij in de verzen 1145—53. Daarin wordt als een voorspelling in den mond van Maria’s

¹⁾ In zoover zou ik alleen kunnen beëmen, dat Vondel ook Karel I bedoelde, als ook zijn persoon behoort tot die koningen, waarvan het grafschrift spreekt, dat, volgens Camden, naast Maria Stuarts graf was „geplackt, maar terstond werd afgeruckt”, en dat eindigt met deze merkwaardige woorden: „Want ghij moet weten, dat met de heilige assche van deze heldinne Maria hier de Majesteit van alle koningen en vorsten geschent en ter aerde leght.” Zie: v. Lenneps Uitg. V. bl. 503.

geneesmeester, Burgon, gelegd, hetgeen in 1642 en 1645 met Strafford en Laud is geschied.

O, schantvleck van geen tijd noch eeuwen uit te wissen,
Wat zal de kroon hier door aan glans en luister missen!
Ik zie Britanje noch in 't uiterste gevaer;
De stale vuist des Schots verwacht in 't Engelsch hair!
O, rechthijl scherp gewet op 's konings steedehouders,
En 's Kantelbergers hals; het graeuw op zijne schouders
Des ouderlings gezagh verheffen op de straat;
En Londen hoofdeloos verscheuren zijn gewaet.

Hier is, het behoeft geen bewijs, Vondel geheel vervuld van de gebeurtenissen, die hij zelf had beleefd. Graaf Strafford, Ierlands »Stijl'', zoo menigmaal door den dichter herdacht, zoowel als het presbyterianisme, dat zich ten koste van den aartsbisschop Laud verhief, worden kennelijk met die woorden geteekend. Reeds meermalen merkte ik echter op, dat dergelijke toespelingen, hier en daar gemaakt, volstrekt nog een kunstwerk niet stempelen tot een stuk met bepaalde strekking geschreven. Het zou zeer bevreemdend zijn, als Vondel in een drama van 1646, aan Maria Stuart gewijd, nergens trekken aan zijn tijd ontleende, die zoo veel punten van vergelijking met dien zijner heldin aanbood. Wij moeten ons eer verbazen over de groote soberheid, die de dichter in dit opzicht heeft aan den dag gelegd.

Dat hij telkens gewag maakt van Maria's erfrecht op den troon van Engeland ¹⁾, is immers volstrekt nog geen bewijs dat hij eigenlijk Karel I met haar beeld bedoelde, of dat hij een pleidooi voerde voor het goddelijk recht der koningen. De woorden die hij bezigde vs. 686 vgd.

Wat wonder is het dan, zoo weder een verwoede
't Getal der Koningen van Engelantschen bloede,

¹⁾ Vgl. v. Lennep. Dl. V. vs. 667 vgd. met 911, 929 enz.

Vermeere met mijn lyck? 't Is Engelants manier.

Dat schatte nooit het bloed der Koningen zoo dier.

behoeven immers volstrekt niet te zien op Karels dood, die eerst drie jaren later (1649) plaats had. Elke bladzijde van Englands vroegere geschiedenis getuigt van koningsmoord. Alleen de 14de eeuw gewaagt er van twee ¹⁾, om van den Rozen-oorlog te zwijgen.

Nauwelijks twee plaatsen zijn er derhalve in de Maria Stuart aan te wijzen, die eenige toespeling behelzen op Vondels eigen tijd. Ook zonder al te personeel te worden, had Vondel, gesteld dat hij met het stuk beoogde, wat Dr. Te Winkel meent, niet mogen nalaten, onder bedekte termen menschen en toestanden van zijn eigen tijd in de Maria Stuart te kenschetsen. Zou hij in dat geval hebben mogen verzuimen, Cromwell te teekenen, dien hij elders als Protecteur Weerwolf hekelt? Zou hij hebben mogen vergeten, ook toespelingen te maken op de staatkundige verhouding van ons vaderland tot Engeland, in de dagen van Karel I. Aan Vondel zal hoogst waarschijnlijk wel niet die kreet van het lijdend Engeland ontgaan zijn, in het Nederlandsch vertaald ²⁾, getiteld: »Het ingewant der bedruckte, lijdende, rechtreligieuze Engelsche, uitgestort in den schoot van hare broeders en bontgenooten de trouwhartige Nederlanders," waarin een welsprekend beroep werd gedaan op het Nederlandsche volk, om mede te strijden tegen de onderdrukkers van de vrijheid in Engeland, gedachtig aan zoovele banden, als beide volken vereenigen. Nauwgezet onderzoek van de Maria Stuart gaf mij geenerlei aanleiding te denken, dat Vondel onder het schrijven van

¹⁾ Eduard II vermoord in 1327, Richard II in 1399.

²⁾ Bibliotheca Duncanniana.

dat stuk slechts in 't minst de verhouding tusschen de Engelsche staatkunde en de onze in beeld wilde brengen.

Zijne heldin — zij alleen — is voor den dichter het onderwerp van zijn kunstwerk. De tijdsomstandigheden mogen aanleiding tot de keuze dier stof hebben gegeven, sedert hij die keuze had gedaan, verdiepte hij zich uitsluitend in het voor hem aanbiddelijk wezen der lijdende Maria Stuart.

Op den voorgrond zij gesteld, dat Vondel bij al zijn vergoding van Maria Stuart ook de stemming der tegenpartij zeer getrouw wedergeeft. Tot staving daarvan beroep ik mij o. a. op de samenspraak tusschen Melvin en den Biechtvader in het eerste tooneel van het eerste bedrijf. Schoon als hofmeester zeer gehecht aan Maria Stuart, spreekt hier Melvin een taal, die zeer onpartijdig ook het recht van Engeland doet gelden:

Men zoek' niet aan den Theems den sprinckaer van al 't quaet,
Maer aan de Seine als zij, door Guise's blinden raet,
Voor koningin verklaert, bestond naar 't rijk te gapen
En mengde Schotsch en Yrsch en Fransch en Engelsch wapen
In 't veld van haren schilt ¹⁾.

Nog merkwaardiger uit het oogpunt der getrouwheid is de samenspraak in het derde bedrijf tusschen Melvil en de Graven. De dichter staat hier geheel aan de zijde van Melvin, die een laatste beroep op de barmhartigheid van Maria's rechters komt doen. En toch wat snijdende woorden legt Vondel ook op de lippen van die rechters b. v. vs. 906 vgd. ²⁾:

GRAVEN.

Het heiligh recht is blind en kent geen Majesteit.

¹⁾ Van Lennep. V. bl. 444.

²⁾ Van Lennep. V. bl. 468.

MELVIN.

De Majesteit geen mensch, maer Godts almogentheit.

GRAVEN.

Geen hoogheit was het recht der wetten oit ontwassen.

In vs. 916 zeggen de Graven:

Hier heerscht Elisabeth alleen en geen Marye.

En op de vraag van Melvin (vs. 940, 941):

Zult ghyj uw handen dan zoo woest aan 't gastrecht schenden?

antwoorden de Graven:

Aan een die voester was van endelooze ellenden.

Aldus gaat dat gesprek voort, waarin ¹⁾ de dichter bij al zijn vereering voor Maria Stuart toch genoegzaam toont het recht der tegenpartij objectief te kunnen wedergeven.

Hoe weinig voorts de dichter dacht aan Karel I, hoe hij zich uitsluitend bij de stof van Maria Stuart bepaalde, kan blijken uit de voorspelling, die Melvin uitspreekt omtrent haren zoon. Ware dit treurspel met bijbedoelingen gedicht volgens de opvatting van Dr. Te Winkel, dan zou van Jacob I licht hetzelfde of iets dergelijks gezegd zijn, als voorkomt in de Klaghte over de Wederspannelingen in Groot Britanje. In dat hekeldicht op de vijanden van Karel I wordt van Jacob I slechts met zeer betrekkelijke waardeering gesproken. Althans het heet van hem: ²⁾

Die 's moeders ongelijck

Vergeten kon in 't moederslaghtigh Rijk.

In zijn Maria Stuart daarentegen slaat Vondel, in dichterlijke geestdrift, geen acht op de geschiedenis; hij

¹⁾ Vgl. nog vs. 997, 1001, 1006, 1008, 1010 enz.

²⁾ vs. 43, 44.

dat vergeet, Jacob I den dood zijner moeder ongewroken liet, en lijnrecht in tegenspraak met de historie legt hij aan Melvin woorden op de lippen, die deze alleen een halve eeuw vroeger, voor Jacob zich had doen kennen, kon uitspreken: ¹⁾)

Ghy zult dien grooten zoon in zijne moeder honen.
Hoe wil die jonge vorst, hoe wil dit ziedend bloet
Opbobbelen van toorn en met verbolgen moet
Te paerde in 't harrenas met zijn gehoonde Schotten,
Gesterckt van over zee, op dat barbarisch knotten
Des overouden stams van zulk een brave spruit
Het moederslaghtigh volk bestoken....

En verder:

Een vorst ontveinst zijn leed en wreekt dan d' euveldaet
Der oud'ren in 't eindt met woeker aan hun zaet.

Kortom, deze voorspelling, die, zooals Vondel wist, in geenen deele is vervuld, levert wel het krachtigst bewijs, dat Vondel zich bij de stof door hem gekozen, strikt bepaalde en niet met bijbedoelingen dichtte.

Of zou het soms een bijoogmerk van Vondel geweest zijn, dat hij in de Maria Stuart het Katholiek geloof verheerlijkte? Zeker, de hoogste objectiviteit zou hij bereikt hebben, als hij op hooger trap van godsdienstige ontwikkeling had gestaan en dan gelijk de Julius Caesar van Shakespeare in de Maria Stuart een strijd van beginselen dramatisch aanschouwelijk had gemaakt. Geen aangrijpender oogenblik uit de wereldgeschiedenis is er toch aan te wijzen voor een treurspel in die hooge beteekenis des woords, dan het oogenblik van den dood van Maria Stuart, door het staatsbelang van Engeland geëischt en

¹⁾ vs. 1017—27, 1046—47.

voor het Protestantisme van Groot-Brittannië eene vraag van »to be or not to be.”

Maar Vondels godsdienstige overtuiging was niet zoo verheven. Integendeel, zijne werken, tusschen 1641 en 1646, dragen bijna alle den stempel van het vurigste Katholicisme ¹⁾. Zijn Peter en Pauwels van 1641, zijne »Brieven der heilige Maagden,” met eene opdracht aan de heilige moedermaaght Maria, die hij den titel van hemelkoningin geeft, kwamen in 1642 in het licht. Zijn leerdicht op 't Eeuwgetij der heilige Stede t' Amsterdam verscheen in 1645, en van datzelfde jaar dagteekent het groote werk tot verheerlijking van den Katholieken eeredienst: »de Altaargeheimenissen.” In deze reeks van Katholieke geschriften behoort ook de Maria Stuart. Wie hem echter daarom zou verdenken van uit haat tegen het Protestantisme te hebben geschreven, gelijk van Lennep beweert ²⁾, doet aan Vondel groot onrecht. Hij vertolkte eenvoudig in dit drama de stem der openbare Katholieke meening van zijn tijd.

Reeds de opdracht is uit dit oogpunt allermerkwaardigst. — Vondel wijdde het treurspel aan Eduard, Paltzgraaf van den Rijn, den eenigen kleinzoon van Maria Stuart, die weder Katholiek was geworden. Het behoeft niet betoogd te worden van welke beteekenis die bekeering van een der zonen der winterkoningin voor de katholieke wereld was. Vondel was opgetogen over de bekeering van den achterkleinzoon zijner heldin tot de alleenzaligmakende kerk en hij nam »de vrijmoedigheid dit treurspel (zijne) Vorstelijke

¹⁾ Brandt, Leven van Vondel, uitg. Verwijs. bl. 62—73.

²⁾ Uitg. Van Lennep. V. bl. 429.

Doorluchtigheid op te dragen, die d' eerste van (zijne) Grootmoeders nakomelingen haar heilige assche en geest verquickte met den Katholycken Roomschen godsdienst t' omhelzen en haar godvruchtige voetstappen na te volgen."

Met die toewijding aan Eduard van de Paltz was het hem hooge ernst. In naam der kerk, die hij liefhad, wilde de dichter getuigenis afleggen van zijn eerbied voor Eduards »groote moeder" ¹⁾.

Hoe meer licht er verder verspreid wordt over de bekeering van den dichter tot de R. K. kerk ²⁾, des te meer kan men overtuigd worden, dat die bekeering den diepsten grond van zijn wezen raakte. En juist omdat zijn nieuwe geloofsovertuiging alle roerselen van zijn leven in beweging bracht, juist omdat hij niet in de school van Loyola het katholiek geloof als een wereldoverwinnend dogma had leeren kennen, maar dat geloof aanmerkte als een hooger beginsel van het leven, juist daarom was van die verheven ziel de haat tegen het Protestantisme uitgesloten. De haat was ook hier weder, gelijk in zoo menig ander geval in het leven van Vondel, aan de zijde zijner tegenpartij te vinden. Het lust mij niet, de taal der pamfletten te herhalen, die tegen de Maria Stuart zijn in het licht gekomen. Wie lust heeft ze te lezen, kan al die vuile liederen: het Vagevier voor J. van Vondelen door Juffr. G. van Weert; de Distelroe aan den poet op zijn Maria Stuart; de geest

¹⁾ Woorden uit de opdracht.

²⁾ Ik maak in het voorbijgaan melding van den strijd voor en tegen die bekeering door Marius. De Nederlandsche Katholieken zijn op dat punt tegenwoordig meer dan ooit verdeeld. De Heeren Allard en van Lommel meenen dat de Jezuiten de eer der bekeering hebben. De Heeren Klönne en Schaepman houden het er voor dat aan Marius die eer toekomt (zie o. a. Onze Wachter 1885 N°. 6, waarin Dr. Schaepman met overtuigende bewijzen deze meening staft).

van de koningin Elisabeth door tooververzen van haren lasterdichter, enz. in van Vloten uitgave van Vondel vinden ¹⁾).

¹⁾ I. bl. 753—758 vgl. van Lenneps uitg. V. bl. 512—515. Als tegenhanger van de door van Vloten vermelde schimpdichten op Vondel bij gelegenheid van de uitgave van de Maria Stuart, deel ik mede uit de Bibl. Duncanniana (1647 Dl. I) een paar gedichten van vereeiders van Vondel. Het eerste is getiteld Ooirspronk van het Vagevier voor Joost van de Vondel gestookt door Joffer G. van W. beweert door G. K. en als kaks herstookt door M.

Vrijer K. men denk toch eens gezeten,
 Bij vrijster W., gebeten
 Op Vondels Martel-rijmerij
 Of and're tweede Poëzij,
 Sagh, zo hij heel was opgetoogen
 Een felle gloet in 's vrijsters oogen
 Ontstaen, door 't overheeloos dicht
 Dat Vondel van Maria sticht:
 Hij sprak, bedaer, o Pronck der Maechden.
 Mit stookt zij 't vuur, dat Vondel vaagden
 En op die brant die verr' stoof heen
 Quam Bergman M. Gortwouds, aentreen.
 Hij approbeert het zonder flouwen
 En brengt Lants-eerdief in benouwen.
 Met stookt de reden-rijke maecht.
 Het vaegvier op als onverzaecht;
 En vrijer K. wil door zijn zeggen
 Als kaks des vrijsters gloet neerleggen
 Maer Bergman M. tot eigenbaet
 Prijst 's vrijsters doen en vrijers raed.
 Zo grijpt dat zoete kinder-paer
 Alsof 't meer mans als Vondel waer
 Den grijzen vader bij de lurven
 Die 't nimmer zo en heeft verkurven
 Die bron van heil'ge poëzy;
 Vergeef het Vader! indien wij
 U heldenaert niet waardich noemen
 Men kan u niet volkomen roemen.

Wacht u voor de vonken.

Haat alleen bestuurde de pen van die rijmelaars en rijmelaarsters, gelijk haat de pen bestuurde van Joachim Oudaen, die twee jaren na de Maria Stuart een tegenbeeld daarvan gaf in zijn Johanna Gray. Niet gaarne zou ik met

En het tweede, getiteld: Aen alle schimpeschrijvers voor Joost van de Vondel.

Ondankbaar, schamperig (doch onverstandig) volk
 Kond gij met koelen moed den vader den vertolk
 Van duitz en duitze rijm zo schelden? heeft u pen
 Tot spot en schimpgedicht zo tomelozen ren,
 En heeft ze werk van no', zij stomp haar op den twist
 Van Britten en van duitz, en vorsten aangehist
 Tot onderling verderf en wacht haer bitze nep
 Tot vullen, tot beguich van 's rijmers eer en rep,
 Noch hekel, die haar gaf hetgeen zij heeft. De vloën
 Hetgeen zij zout en vuil uit zee ontvangen, doen
 Z' hem zoet en schoon wêerom, en achten haer verplicht
 Aan vader Oceaan: maar 't geen gij zoet gedicht
 Uit Vondels rijm ontfangt, vermengt gij met veel gals,
 En smijt het plechteloos dien gever op den hals.
 Doch 't is van avers oud, dat gadeloze kunst
 (Als heilige poëzy) van ydereen om zunst
 Benijd werd en daar klom nooit imant door verstand
 Zo hoog, of hij en wierd van schimpers aangerand.
 Homêer had Zoïlus, Virgiel Karbyl tot vlegel,
 En Vondel krijgt alleen bijna voor yder regel
 Een vlegel aan den hals; maar zo die duitze zwaan
 Door sarren aangeport, eens denkt om wêer te slaan,
 En haalt van een voor een de veeren hem ontroof
 Weerom, en stelt hem toe van al zijn glans berooft,
 Als zo een waardig is, hoe wil het pluimgediert
 Dan lachchen met dien uil, van 't leen-cieraet ontciert.

Lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira, tarditatemque supplicii gravitate compensat.

Tot Amsterdam. Gedrukt bij Niclaes de Vrije in de open-stræet. Anno MDCXLVII.

van Lennep ¹⁾ dat stuk de beste critiek noemen, die er op de Maria Stuart geschreven werd. De Johanna Gray is niet alleen »dor en smakeloos," gelijk Jonckbloet zegt, ²⁾ maar zoo vol scheldtaal tegen de Papisten en hun eeredienst, als eenig ander Protestantsch pamflet ³⁾.

Van geheel ander karakter is de Maria Stuart. Vondel moge in haar zijn nieuw geloof hebben verheerlijkt ⁴⁾, hij was te veel waarachtig dichter, om zijn taal en poëzie dienstbaar te maken aan godsdiensthaut. Hij was eenvoudig in zijn Maria Stuart de dichterlijke getuige van het katholieke geloof. Dit geloof was zeker ten opzichte der vijandin van Maria Stuart niet vriendelijk gestemd. »De nicht der Guises, de weduwe van den oudsten zoon van Catharina de Medicis, de wettige erfgename van den troon van Engeland, door een kettersche mededingster ingenomen, moest eene voorname plaats bekleeden in het groote staatkundige plan, dat in het laatste derde deel der 16de eeuw door de katholieke reactie tot herstelling van het oude geloof werd ontworpen" ⁵⁾. In de seminariën van het vaste land werd dan ook zonder voorbehoud, de moord van Elisabeth aangeprezen, ja zelfs paus Gregorius sprak van de Engelsche koningin als van »de heillooze Jesabel, die uit den weg moest geruimd worden" ⁶⁾. Daarentegen gold Maria Stuart bij de katholieken als een aanbiddelijk heilig wezen »over wier dood tranen zouden gestort worden, zoolang er

¹⁾ Dl. V. bl. 515.

²⁾ Dl. IV. bl. 352.

³⁾ Ik herinner o. a. aan de alleenspraak van Gilford Dudley in het eerste tooneel van het eerste bedrijf.

⁴⁾ Zie Maria Stuart vs. 535—40. vs. 852—54, 1140 enz.

⁵⁾ Zie: J. Scherr, Mensch. Tragikomödie. 3er Band. S. 87. Zwei Königinnen.

⁶⁾ Zie: A. Gaedeke, Maria Stuart. 1879. S. 294.

tranen op aarde zouden zijn" ¹⁾ Ook Protestantsehe tijdgenooten van de Schotsche koningin hadden in menig opzicht eerbied voor haar. Zelfs de levensbeschrijver van Elisabeth, Camden, die Maria Stuarts levenseinde »lamentabilem finem vitae" noemde, prijst haar om haar standvastigheid in den godsdienst, haar uitnemende godsvrucht en ontkent haar medeplichtigheid aan de samenzwering tegen Elisabeth.

Is het dan bevreemdend, dat Vondel, die Camden zeker als bron gebruikte ²⁾, nog oneindig meer dan deze Protestant in die koningin-martelaresse alles, wat hij zich verhevens en groots kon denken, vond verwezenlijkt? Kan het ons verwonderen dat hij haar doodvijandin met scherpe trekken teekende, en dat hij tegenover de

Roomsche Roos, noch versch gesneden
Van (haren) steel ³⁾

Elisabeth vergeleek bij een Herodias ⁴⁾,

die booze tirannin
Die als een looze spin
Hem ving in 's kerkers netten

¹⁾ Woorden van Nic. Caussin in zijn *Histoire de l'incomparable Reyne Maria Stuart*, door den heer de Rijk in zijn Uitgave van het treurspel van Vondel (Amst. C. L. van Langenhuysen. 1872), als een der voornaamste bronnen van den dichter vermeld. Welke bronnen door Vondel gebruikt zijn, benevens Camdens werk blijft onzeker. Toch is het wel waarschijnlijk, dat de dichter dat boek van Caussin, ook de „Op en ondergang der ketterijen" van Florimond Remond gekend heeft. Eene vertaling van het laatste verscheen in hetzelfde jaar 1646 evenals de Maria Stuart „te Keulen in de oude drukkerij." De „Ecosaise" van Montchrestien schetst ook het godsdienstig uiteinde van Maria met gevoelvolle woorden. (Zie: Busken Huet, Land van Rembrandt. II. 2. p. 244).

²⁾ Zie: van Lennep. V. bl. 502.

³⁾ vs. 1675—'76.

⁴⁾ vs. 1657.

Om namaals haer bancketten
Te kroonen met dien kop ¹⁾.

Het moge waar zijn, wat Brandt verhaalt, dat vooral die uitlatingen van Vondel omtrent Elisabeth zoo euvel werden opgenomen, dat men den dichter daarom veroordeelde tot een boete van honderd tachtig gulden ²⁾, ze zijn volstrekt niet het bewijs, dat de drijfveer, die hem bewoog tot het dichten van de Maria Stuart, haat tegen het Protestantisme is geweest. Of was werkelijk voor het vroom Katholiek bewustzijn Elisabeth niet een andere Herodias, die haar slachtoffer na 20jarige gevangenschap het leven benam?

Langzamerhand komt buitendien de steeds beter ingelichte geschiedschrijver tot eene opvatting van het karakter der beide koninginnen, die Vondels voorstelling, ontdaan van de Roomsche-Katholieke vergoding, althans voor een deel bevestigt. Datzelfde geldt ook van Schillers Maria Stuart. Men moge recht hebben, Schiller in het algemeen te beschuldigen, dat hij zich als dichter vaak aan de geschiedenis heeft vergrepen (gelijk zeker de ontmoeting der beide koninginnen, in zijne »Maria Stuart», hoe dramatisch ook, de historie in het aangezicht slaat), ontkend kan aan de andere zijde niet worden, dat een historisch karakter als dat der Schotsche koningin, door dichterlijke intuïtie dikwijls beter begrepen wordt, dan door de spitsvondigste onderzoekingen der wetenschap; Schiller en Vondel hebben ongetwijfeld als dichters voor de nieuwere beschouwing van Maria Stuart den weg gebaad. De punten van overeenkomst tusschen beide zijn zelfs van dien aard, dat men,

¹⁾ vs. 1736—1740.

Brandt, Leven van Vondel. Uitg. Verwijs. bl. 70.

zoo men Vondel de smet aanwrijft, uit haat tegen het Protestantisme geschreven te hebben, ook genoodzaakt zou zijn dit van den Protestantschen Schiller te getuigen.

En dan hoeveel licht is er niet na Schillers tijd door de wetenschap over Maria Stuarts persoon en karakter verspreid, dat zijne en Vondels beschouwing rechtvaardigt! Hoeveel is er niet ontdekt, sedert Labanoff, Sepp, Gaedeke e. a. ¹⁾ hunne werken over de Schotsche koningin het licht hebben doen zien, waardoor de waarheid van Gaedeke's woord aan het eind van zijn werk ten volle is bevestigd: »Maria Stuart had haar leven kunnen redden, als zij hare beginselen had prijs gegeven, schuld bekend en de genade van de koningin van Engeland ingeroepen. Zij heeft liever de denkbelden, die zij huldigde, tot den dood willen getrouw blijven en verdient in zooverre de bewondering der nakomelingschap" ²⁾.

Verscheidene andere treurspelen van Vondel worden nog tot dezelfde rubriek van het politiek-kerkelijk drama gebracht. Met mijn onderzoek zou ik dus nog kunnen voortgaan. Doch ik meende met de behandelde stukken te kunnen volstaan, daar deze de onwederlegbaarste bewijzen hebben opgeleverd, dat het waarheid is, dat Vondel na de stormachtige jaren in den aanvang der 17de eeuw naar

¹⁾ A. Gaedeke schreef in 1879 een schoone monografie over Maria Stuart. We herinneren nog aan de werken van Opitz (1879), Ernst Becker (1881), aan de Revue hist. Sept. Oct. 1884 en het onlangs verschenen geschrift v. Sepp: Der Rücklass von M. S.

²⁾ A. Gaedeke, Maria Stuart. S. 342.

een hooger ideaal in de kunst gestreefd heeft dan ooit poëzie met bijbedoeling kon wezen. In de hoogere betekenis des woords bleven ook toen nog al zijne gedichten een strekking hebben, doch niet meer om onder bedekte namen staatkundig-godsdienstige partijen en personen te treffen, maar om onmiddellijk de gemoederen te bewegen. Ik ben mij zeer helder bewust van de wijziging, die de door velen aangenomen beschouwing van Vondels meesterwerk, de Lucifer, zou moeten ondergaan, zoo mijne denkbeelden aangaande den gang van Vondels kunstontwikkeling bleken waarheid te behelzen. Wie dan ook dit proefschrift zou willen aanmerken als een inleidend hoofdstuk op een Lucifer-critiek, ter wederlegging van de opvatting van dit treurspel door Van Lennep en Jonckbloet, zou niet ver van de waarheid zijn.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Ulfilas, Marcus IV vs. 28 is de lezing *fullein* (Massmann) te verkiezen boven de lezing *fulleith* (Cod.).

II.

Héliand vs. 2505 verdient de lezing van Behaghel *gehugda* de voorkeur boven die der Cod. Mon. en Cott. *gehugid*.

III.

Ant komt als conjunctie in den Héliand niet voor; in vs 3457 moet dus gelezen worden *ant that* voor *ant*.

IV.

Héliand vs. 3234 moet gelezen worden: than it gihorid helido filu ahton eldibarn; niet: than he it gihorid etc.

V.

Het verschil in vorm, dat zich bij de Nederlandsche doubletten openbaart, staat in geen oorzakelijk verband met het onderscheid in beteekenis dier dubbelvormen.

VI.

In de Nederlandsche spraakkunst behoort een afzonderlijk hoofdstuk gewijd te worden aan de absolute naamvallen.

VII.

De echtheid van *Reinaert I* vs. 2301—30 moet gehandhaafd worden.

VIII.

Reinaert I vs. 1640 is het woord *viuergat* de ware lezing.

IX.

Het was den dichter van de *Lucifer* te doen om de idee van zijne bovenzinnelijke stof; hij had geen bepaalde bijbedoeling.

X.

De bijbelsche treurspelen van *Vondel* zijn niet, gelijk *Dr. Te Winkel* meent, genetisch uit het *ME.* mysteriespel te verklaren.

XI.

Men heeft geen recht, aan *Vondel* dramatische kracht te ontzeggen.

XII.

De Walewein is een oorspronkelijke middelnederlandsche roman; hij is van jonger dagteekening dan Jonckbloet (ME. I. bladz. 325—332) meent.

XIII.

Terecht zegt Hettner (die Romantische Schule S. 89): »Die unbedingte Rückkehr zur Antike, jetzt nachdem uns eine Kluft von mehr als zwei Jahrtausende von ihr trennt, ist ein Widerspruch, ein principiellcs Unding.»

XIV.

Macaulay zegt naar waarheid (Essays I p. 51 Ed. Longman): »History, at least in its state of ideal perfection, is a compound of philosophy and poetry.»

XV.

De stelling van Bluntschli (Allgem. Statslehre I S. 58): »Wir datiren das moderne Weltalter seit dem Jahre 1740,» bevat een kern van historische waarheid.

XVI.

In het tijdvak, dat loopt van den moord op Hendrik IV, Frankrijks koning, tot het sluiten van den vrede van Munster, is de invloed van eenige regeerende en niet regeerende vorstinnen op de staatkundige gebeurtenissen in Europa onmiskénbaar.

XVII.

Von Sybel zegt niet ten onrechte van de historische methode door Leopold von Ranke gevolgd (Hist. Zeitschr. 1860 S. 256): »Jene allseitige Empfänglichkeit läuft zuweilen Gefahr den ethischen Zorn abzuschwächen, der auch nach unsrer Meinung dem vollendeten Historiker nicht fehlen darf.»

XVIII.

Historisch onjuist schijnt Leopold von Ranke's uitspraak: »*So wie die Republik Holland in dem 16^{en} Jahrhundert, so ist Portugal im 17^{en} Jahrhundert eine Schöpfung der französisch-englischen Politik* (Franz. Gesch. III. S. 297).

XIX.

Het gezegde van Thorbecke in zijn onbekroond gebleven Ontwerp tot een nieuwe bewerking der Landsgeschiedenis (zie Mr. Hubrecht, De onderwijswetten in Nederland, 5de Afd. 2de Dl. bl. 39): »De geschiedenis der Nederlanden is meer de geschiedenis der deelen, dan die van een geheel,» moet door elken bewerker der vaderlandsche geschiedenis als regel worden aangenomen.

